





Texte digitizate la Biblioteca Județeană Mureș în cadrul proiectului
"Mai aproape de lectură: biblioteca publică în serviciul studenților".
Proiect realizat cu sprijinul Administrației Fondului Cultural Național.



ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

**CONSTANTIN
BRÂNCOVEANU**

Redactori coordonatori:

PAUL CERNOVODEANU FLORIN CONSTANTINIU

Secretar de redacție:

ANDREI BUSUIOCEANU

Sumar

ȘTEFAN ȘTEFANESCU, Cuvînt înainte.

ANDREI BUSUIOCEANU, Constantin Brâncoveanu în viziunea istoriografiei române și străine.

CONSTANTIN BĂLAN, Aspecte economice din Țara Românească în epoca brâncovenească.

FLORIN CONSTANTINIU, Politica agrară a lui Constantin Brâncoveanu.

IOAN AUREL POP, Domnia lui Constantin Brâncoveanu și românii din Transilvania-realitate istorică și reflectare în istoriografia românească transilvăneană din secolul XVIII.

IOLANDA ȚIGHILIU, Domeniul lui Constantin Brâncoveanu.

CONSTANTIN REZACHEVICI, Elemente noi în oastea lui Constantin Brâncoveanu.

PAUL BINDER, Cronologia campaniei din 1690.

PAUL CERNOVODEANU, Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu. Vedere de ansamblu.

ANDREI PIPPIDI, Un episod al relațiilor româno-engleze: Corespondența dintre Constantin Brâncoveanu și lordul Paget.

ALEXANDRU DUȚU, Modelul cultural brâncovenesc.

VIRGIL CÂNDEA, Opera lui Constantin Brâncoveanu în Orientul Apropiat.

RĂZVAN THEODORESCU, „Dunga cea mare a rodului și neamului său”. Note istorice în arta brâncovenească.

AURORA ILIEȘ, Constantin Brâncoveanu și cronistica epocii sale.

RADU-ȘTEFAN CIOBANU, Aspecte ale vieții spirituale în epoca lui Constantin-Vodă Brâncoveanu prin prisma relațiilor cu Cantacuzinii.

DANIEL BARBU, Arta brâncovenească: semnele timpului și structurile spațiului.

MARIETA CHIPER, Spațiu și istorie românească în optica vechilor însemnări pe cărți din epoca brâncovenească.

DAN BERINDEI, Urmașii lui Constantin Brâncoveanu și locul lor în societatea românească. Genealogie și istorie.

Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu

- Vedere de ansamblu -

Paul Cernovodeanu

În amintirea posterității, figura lui Constantin Brâncoveanu s-a detașat nu numai ca o personalitate aparte în domeniul ocrotirii artelor și culturii, care în timpul domniei sale au cunoscut o înflorire deosebită, ci și prin marile sale merite pe tărîmul politico-diplomatic. El s-a menținut în scaunul Țării Românești aproape 26 de ani - stabilitate nemaîntîlnită din vremea lui Matei Basarab - datorită cumpătării, chibzuinței și rolului în care a înțeles să-și îndeplinească menirea de promotor al idealului de independență a patriei, într-o perioadă de mare restriște și tulburări în acest colț al continentului european. După cum a relevat atît de inspirat Nicolae Iorga, cu peste șapte decenii în urmă, „Brâncoveanu a izbutit să păstreze nu numai Țara Românească, ci întreaga noastră națiune, ca trup politic, ca suflet românesc, timp de mai bine de un sfert de veac.”¹

Politica lui Brâncoveanu - cel puțin vreme de aproape două decenii - nu poate fi disociată însă de aceea a influențelor sale rude din familia Cantacuzinilor, din rîndul cărora cel mai strălucit reprezentant al ei, cărturarul stolnic Constantin, i-a fost un adevărat mentor, inițindu-l și ajutîndu-l să se maturizeze, încetul cu încetul, în arta guvernării. Și acest lucru s-a datorat unor factori specifici. Scoborîtor al unei însemnate și înstărite familii boierești oltene și rămas de mic copil orfan de tată, postelnicul Papa, ce fusese ucis în timpul răscoalei seimenilor (1655), Brâncoveanu a crescut sub îngrijirea rudelor sale dinspre mamă (Stanca Cantacuzino) și mai ales a unchiului său postelnicul Constantin, care i-a îndrumat primii pași în cariera politică. Ca tînăr boier, deținător al unei educații alese și bun cunoscător al limbilor greacă și turcă, Brâncoveanu și-a desăvîrșit cunoștințele în diferite misiuni în Transilvania și la Constantinopol (1681), iar sub domnia unchiului său, Șerban Cantacuzino, a urcat treptele înaltelor dregătorii pînă la aceea de mare logofăt și ispravnic al scaunului țării.² El și-a făcut însă debutul în politică și diplomație în vremuri de mari încercări pentru centrul și sud-estul Europei.

Astfel, expediția nefericită și asediul nereușit al Vienei de către turci în 1683 a avut consecințe dintre cele mai importante în această zonă a continentului, unde s-a produs o radicală modificare a raportului de forțe. Imperiul otoman, slăbit prin neconținentele războaie purtate de mai multe decenii în Mediterana, Polonia și Ucraina și minat în interior de o serie de contradicții de ordin socio-economic și politic, s-a aflat în inferioritate în fața ambițiosului stat al Casei de Austria, dispunînd de resurse mult mai vaste, de o economie bazată pe principii mercantiliste și de o armată echipată cu o tehnică modernă de luptă. Renunțînd la supremația în Apusul continentului, unde ascensiunea îi era barată de puternica Franța a lui Ludovic al XIV-lea, Imperiul habsburgic și-a îndreptat privirile spre Răsărit, în vederea cuceririi de noi teritorii (Monarhiei austriece i s-a asociat și Polonia, care, deși măcinată de anarhicul regim nobiliar ce o domina și cu o putere militară în declin, emitea pretenții similare de expansiune în spațiul danubiano-pontic în speranța redobîndirii prestigiului ei de altă dată. Cu toată rivalitatea latentă ce domnea între cei doi parteneri ai alianței antiotomane, ei au socotit oportună coalizarea eforturilor comune pentru înfrîngerea turcilor și împărțirea prăzii; de aceea la Linz s-a încheiat la 5 martie 1684,

¹ N. Iorga, *Valoarea politică a lui Constantin Brâncoveanu*, Vălenii de Munte, 1914, p. 15.

² Idem, *Viața și domnia lui Constantin vodă Brâncoveanu*, București, 1914, p. 24-26; N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 126.

cu participarea și sub oblăduirea statului pontifical, așa zisa „Ligă Sfântă,” ce a alăturat Imperiului habsburgic și Poloniei, Republica dogilor Veneției, dornică de a redobîndi Creta și a-și extinde dominația asupra coastei Dalmației și în arhipelagul grecesc. În sfîrșit, la Ligă a aderat și Rusia țaristă (24 iunie 1686) aspirînd la neutralizarea tătarilor din Crimeea și la o ieșire la Marea Neagră.³

Caracterul artificial al alianței puterilor creștine n-a întîrziat însă să apară în plină lumină cînd s-a dovedit că fiecare țară și mai ales monarhia habsburgică și Polonia urmăreau scopuri proprii, la chiar divergente, care nu se încadrau deloc spiritului unei „cruciade” antiotomane de eliberare a popoarelor subjugate din sud-estul Europei, ci pur și simplu corespundeau unui război de cuceriri și anexiuni. Habsburgii visau la o pretinsă restaurare a regatului maghiar cu teritoriile ce au aparținut odinioară coroanei Sf. Ștefan, însă sub dominația lor și nu-și ascundeau veleitățile de acaparare și a celor trei țări române vecine. De asemenea, Polonia, invocînd pretinse drepturi feudale desuete și iluzorii, nutrea aceleași pretenții nejustificate de cîmpire cel puțin a Moldovei și a Țării Românești. În felul acesta rivalitățile n-au întîrziat să apară în raporturile dintre cei doi aliați,⁴ cu atît mai mult cu cît Casa de Austria înregistra succese răsunătoare pe fronturile de luptă mai ales după cucerirea Budei (2 septembrie 1686), în timp ce polonii băteau pasul pe loc, imobilizați de tătari și eșuînd în eforturile lor de a ajunge prin Moldova pînă la Marea Neagră și gurile Dunării. Scopurile egoiste ale Imperiului habsburgic, ce nu ofereau popoarelor balcanice alte perspective decît a substitui stăpînirii otomane dominația austriacă însoțită de un prozelitism primejdios de convertire a lor la catolicism, au suscitât legitime îndoieli nu numai în rîndul luptătorilor din Voivodina, Bulgaria, Macedonia, Bosnia și Herțegovina, dar și în Țara Românească, unde Șerban vodă Cantacuzino și unii din sfetnicii săi fuseseră cîștigați, la început, de avansurile Vienei. Ei nu doreau să împărtășească soarta Transilvaniei care a fost forțată prin așa-numitul tratat hallerian (28 iunie 1686) să se pună sub protecția împăratului Leopold I, iar prin tratatul de la Blaj (27 octombrie 1687) să accepte instalarea garnizoanelor imperiale în principalele orașe ale țării, în detrimentul autonomiei provinciei și a micșorării considerabile a atributelor princiare.⁵

Ocuparea scaunului Țării Românești la 29 octombrie 1688 de către Constantin Brâncoveanu, în vîrstă de 34 ani, s-a datorat opțiunii unchilor săi, frații răposatului domn, stolnicul cărturar Constantin și marele spătar Mihai Cantacuzino. Aceștia au îndepărtat de la tron pe urmașul legitim al lui Șerban vodă, nevîrstnicul său fiu Gheorghe, nu numai spre a-și asigura influența necontestată în conducerea lăuntrică a țării, dar și a-i nuanța orientarea pe plan extern, neîngăduind trecerea ei imprudentă de partea Casei de Austria, prin instrucțiunile prea generale date soliei trimise la Viena de fostul domn,⁶ atîta timp cît nu se hotărîse soarta războiului, iar turcii și tătarii reprezentau, încă, o serioasă amenințare la hotarele principatului. Reticențele amintiților dregători - împărtășite și de alesul lor în scaun - s-au

³ Vezi toate amănuntele în monografia lui Onno Klopp, *Das Jahr 1683 und der folgende grosse Türkenkrieg bis zum Frieden von Karlowitz 1699*, Graz, 1882; *Z dziejów wojni i polityki w dobie Jana Sobieskiego* (Din istoria războiului și a politicii în epoca lui Ioan Sobieski), Varșovia, 1960; D. Levi-Weiss, *Le relazioni fra Venezia e în Turchia... e la formazione della sacra Lega...*, în „Archivio Veneto - Tridentino,” VII (1925), p. 45-46; N. A. Smirnov, *Россия и Турция*, XVI-XVII вв., vol. II, Moscova, 1946, p. 171; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 236-240.

⁴ Ion Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfîrșitul secolului XVII*, Cluj, 1933, p. 119-180.

⁵ Virgil Zaborovschi, *Politica externă a celor trei Principate, Țara Românească, Transilvania și Moldova de la asediul Vienei (1683) pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688)*, București, 1925, p. 76-84; I. Lupaș, *Sfîrșitul suzeranității otomane și începutul regimului habsburgic în Transilvania*, în „Analele Academiei Române,” seria a III-a, „Memoriile Secțiunii Istorice”. (Se va cita mai departe AAR, ... MS I), XXV, (1942-1943), p. 815-819.

⁶ Alcătuită din marele spătar Iordache Cantacuzino, fratele mai mic al lui Șerban vodă, marele căpitan Șerban Cantacuzino, nepotul său de frate, și marele comis Șerban Vlădescu și pusă sub conducerea generelui domnului, marele agă Constantin Bălăceanu, cf. Radu logofăt Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1704)* (ed. Aurora Ilieș), București, 1970, p. 55; *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopiseșul Cantacuzinesc* (ed. C. Grecescu și D. Simonescu), București, 1960, p. 188; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902, p. 325-326, doc. 7.

datorat mai ales exemplului oferit de Transilvania, provincie căzută în stăpînirea imperialilor, fără respectarea drepturilor ei și supusă unui sever regim de ocupație militară.

Dar ceea ce preocupa în acel moment, cu foarte mare urgență, pe noul domn și pe sfetnicii săi, frații Cantacuzini, și în special pe stolnic, era situația Țării Românești, amenințată de pericolul înfruntării dintre otomani, asistați de tătari, și imperiali pe teritoriul ei, românii trebuind să facă față tuturor presiunilor atât de la Viena, cât și de la Poartă, spre a se alătura, pe plan militar, unora sau altora dintre adversari. Situația internațională se complicase și prin faptul că Franța lui Ludovic al XIV-lea declarase război la 27 septembrie 1688 Imperiului habsburgic și aliaților săi, coalizați în „Liga de la Augsburg,”⁷ silind astfel pe austrieci să lupte acum pe două fronturi, iar otomanii să se simtă încurajați de noul curs al evenimentelor.

Din aceste motive, soliei trimisă de Șerban vodă Cantacuzino la Viena i s-au trimis noi instrucțiuni ce condiționau trecerea Țării Românești de partea imperialilor de obținerea unor anumite garanții, spre a nu expune principatul represaliilor pustiitoare ale turcilor și tătarilor. Solia și-a depășit mandatul, iar aga Constantin Bălăceanu a solicitat, necondiționat, sprijinul Habsburgilor pentru înscăunarea tînărului său cumnat Gheorghe Cantacuzino, ce ar fi urmat, însă, să domnească sub tutela sa. Austriecii au nesocotit în acest mod voința domnului și a sfetnicilor săi și în nerăbdarea lor de a intra în Țara Românească și a-l sili pe Brâncoveanu să li se supună - așa cum au procedat cu Apafi în Transilvania - au trimis o oștire împotriva sa în iarna anului 1689, sub comanda generalului Donat Heissler, ce a ocupat chiar Bucureștii. Dar domnul s-a refugiat cu întreaga Curte la satul Ruși (Prahova) și după ce, prin negocieri zadarnice, a încercat să-i determine pe imperiali a părăsi țara, a acceptat sprijinul armat al seraskierului otoman, Cerkez Ahmed, cu trupe turcești și al lui Gazi Ghirai, fiul hanului tătar Selim Ghirai, cu călăreții săi. În noile condiții militare nefavorabile, austriecii au preferat să se retragă peste munți în ianuarie 1690.⁸ Domnul Țării Românești și aliații săi s-au hotărît apoi să treacă la contraofensivă. Ei au căutat să profite de prilejul oferit prin moartea principelui Mihai I Apafi (13 aprilie 1690), care lăsa vacant tronul Transilvaniei, prin nerecunoașterea tînărului său fiu Mihail al II-lea, spre a-l înscăuna pe conducătorul rebelilor curuți, dușman al Casei de Austria, Imre Thököly. Brâncoveanu s-a grăbit să intervină cu oaste în ajutorul acestuia din urmă din următoarele rațiuni: pe de o parte spre a îndepărta primejdia pe care o reprezentau la hotarele țării trupele lui Heissler, ce susțineau acum pretențiile la domnie ale ginerelui lui Șerban vodă Cantacuzino, marele aga Constantin Bălăceanu, iar pe de alta spre a combate intrigile lui Pierre Antoine Castagneres, marchiz de Châteauneuf, ambasadorul regelui Ludovic al XIV-lea al Franței la Poartă, aliatul „de facto” al turcilor, care, în dorința de a-și manifesta așa-zisul sprijin pentru cauza curuților, încerca să determine pe marele vizir să-i ofere lui Thököly, ca un stimulent, scaunul de domnie al Țării Românești. Oștile imperiale au fost nimicite în bătălia de la Zărnești (11/21 august 1690), unde Thököly a beneficiat de sprijinul armat al turcilor și tătarilor, dar și de acel al lui Brâncoveanu și al unui contingent trimis de Constantin Cantemir, domnul Moldovei. Generalul Heissler a fost făcut prizonier, iar aga Bălăceanu, ca și fostul cancelar al lui Apafi, Mihály Teleki, aflați în rîndurile austriecilor, uciși. După izbîndă, Thököly a fost înscăunat solemn ca principe al Transilvaniei la Cîrstian, lîngă Sibiu, printr-o ceremonie la care a asistat și domnul Țării Românești. Dar șederea conducătorului curuților în Ardeal a fost vremelnică, întrucît contraofensiva forțelor habsburgice conduse de însuși generalissimul lor, markgraful Ludwig von Baden, a obligat retragerea acestuia și a aliaților săi la sud de Carpați în toamna anului 1690. Brâncoveanu a trecut munții pe la Teleajen, permițînd însă curuților să-și instaleze tabere de iernat în Țara Românească, în apropiere de Tîrgoviște și București.⁹ Cu acest episod s-a încheiat faza antagonică

⁷ Louis André, *Louis XIV et l'Europe*, Paris, 1950, p. 238-240.

⁸ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717* (ed. C. Grecescu), București, 1959, p. 28-29; R. Greceanu, *op. cit.*, p. 64-72; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești* (ed. C. Grecescu), București, 1963, p. 190-191.

⁹ Vezi, amănunțit la P. Cernovodeanu, *Imre Thököly et ses liens avec les Pays Roumains*, în „Revue roumaine d'histoire”, XXI (1982), nr. 1, p. 62-66.

a raporturilor lui Brâncoveanu cu Casa de Austria, ce au cunoscut, ulterior, o certă ameliorare. Într-adevăr în situația atât de ingrătă în care se afla Țara Românească în timpul războiului dintre turci și adversarii lor din „Liga Sfântă”, Brâncoveanu și sfătuitoarii lui Cantacuzini au căutat să țină principatul departe de flăcările conflictului și să-i apere statutul de autonomie, refuzând, în măsura posibilului, o cooperare militară activă cu turcii, dar ferindu-se, totodată, să accepte schimbarea dominației otomane prin cea austriacă. Brâncoveanu a încercat, așadar, să ducă o politică dibace între Austria și Turcia, întreținând o corespondență ascunsă cu unii generali și demnitari imperiali, dar mai ales sprijinind negocierile de pace inițiate încă din 1691 de către ambasadorii Angliei și Olandei la Constantinopol, dornici de a scoate Imperiul habsburgic din război și a-i îndrepta eforturile militare numai împotriva inamicului comun din Apus, Franța lui Ludovic al XIV-lea. Brâncoveanu ca și stolnicul Cantacuzino – întreținând la rândul lor, o corespondență prietenească cu amintii ambasadori, lordul William Paget și contele Jakob Colyer¹⁰ - au acceptat să le mijlocească negocierile cu miniștrii imperiali la Viena, trimițându-le în taină emisarii și scrisorile prin Țara Românească; la fel au primit cu toată discreția la București și pe unii negociatori imperiali, ca de pildă contele Luigi Ferdinando Marsigli sau consilierul aulic Franz Ulrich von Kinsky în 1691-1692, cărora le-au transmis și unele informații cu caracter politic și militar asupra turcilor.¹¹ Autoritățile de la Viena nu s-au arătat insensibile față de Brâncoveanu, l-au răsplătit chiar cu acordarea titlului de principe al Sf. Imperiu la 30 ianuarie 1695, i-au îngăduit achiziționarea de proprietăți la Brașov și clădirea unei reședințe la Sîmbăta de Sus, iar mai târziu prin diplome imperiale - chiar dreptul de a se refugia în Transilvania, în caz de primejdie din partea turcilor.¹² Pe de altă parte, spre a potoli bănuielile Porții, unde își avea inamici redutabili, Brâncoveanu a procedat, fără prea multe scrupule, la coruperea influențelor dregători otomani prin bogate daruri în bani și obiecte de lux, întreținând o numeroasă clientelă de slujitori greco-levantini devotați intereselor sale și asigurând pe marii viziri și înalții demnitari, cu suficientă abilitate, de pretinsa sa credință.¹³ În felul acesta, Țara Românească s-a putut strecura, cu relativă facilitate, în vîltoarea războiului încheiat prin pacea de la Karlowitz la 16/26 ianuarie 1699,¹⁴ unde problema principatului - rîvnit în ascuns nu numai de Austria, dar chiar și de îndepărtata Polonie¹⁵ - nu a fost pusă în discuție, regimul său de autonomie față de Poartă rămînînd, în esență, neschimbat. Imperiul habsburgic a anexat, însă, Transilvania, iar Polonia s-a resemnat doar cu redobîndirea Cameniței.

Totuși încă din ultimul deceniu al secolului al XVII-lea s-au putut întrezări alte opțiuni de

¹⁰ L. Demény și P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI-XVIII*, București, 1974, p. 190-192.

¹¹ Hurmuzaki, *Documente*, V₁, București, 1886, p. 388, doc. CCLXV; p. 392-393, doc. CCLXIX; C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, p. IX, XII; p. 58-59, doc. 82; p. 67, doc. 101; p. 67-68, doc. 102; p. 68-71, doc. 104; p. 71, doc. 106; *Călători străini despre țările române*, vol. VIII, București, 1983, p. 55-56.

¹² C. Giurescu și N. Dobrescu, *op. cit.*, p. XXV și XXXVII; p. 294-295, doc. 452; N. Iorga, *Les diplômes impériaux de Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie*, în „Revue historique de sud-est européen” (Se va cita mai departe RHSEE), XIV (1937), nr. 7-9, p. 177-186; Șerban Semo, *Cîteva observații referitoare la Curtea lui Constantin Brâncoveanu de la Sîmbăta de Sus*, în „Revista muzeelor”, IV (1967), nr. 2, p. 169-171.

¹³ C. Giurescu și N. Dobrescu, *op. cit.*, p. XLII-XLV; vezi, mai cu seamă, *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202-7212 (1694-1704)*, ed. C. Aricescu, București, 1873, passim; *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu* (ed. D. C. Giurescu), în „Studii și materiale de istorie medie” (Se va cita mai departe SMIM), V (1962), p. 413, nr. 70; p. 417, nr.-96; p. 419, nr. 105; p. 420, nr. 112, etc.; *Catastih de toate veniturile domniei... și pe toate cheltuielile... <1709-1714>* (ed. Ion Radu Mircea), în „Manuscriptum”, XVI (1985), nr. 4 (61), p. 18, 21-24, 28.

¹⁴ Vezi pentru negocierile purtate, P. Cernovodeanu, *Le journal des travaux du Congres de Karlowitz (1698-1699)*, în „Revue des études sud-est européennes” (Se va cita mai departe RESEE), XIX (1981), nr. 2, p. 325-354.

¹⁵ Pentru misiunea sud-dunărenilor Arbănaș și Moro la București în aprilie 1698, trimiși de rezidentul saxon la Viena al regelui August al II-lea al Poloniei, baronul Christian August von Wackerbart, la Brâncoveanu spre a purta negocieri, precum și pentru emisarul acestuia la Varșovia în mai 1698, ceaușul spătăresc David Corbea, vezi N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brâncoveanu, la domnia și la sfîrșitul lui*, București, 1901, p. 3-37 și 46; Gh. Georgescu-Buzău, *Un diplomat român la Moscova la începutul secolului al XVIII-lea: David Corbea Ceaușul*, în *Relații româno-ruse în trecut. Studii și conferințe*, București, 1957, p. 53-54; C. Șerban, *Constantin Brâncoveanu*, București, 1969, p. 87-88.

orientare externă ale lui Brâncoveanu și ale partidei Cantacuzinilor. Astfel, speranțelor în eliberarea de sub turci puse în Imperiul habsburgic pînă la 1688, nu numai de către Șerban vodă Cantacuzino sau de unii conducători sîrbi ori de cete de răzvrățiți din Bulgaria, Macedonia, Bosnia și Herțegovina, li s-a substituit, după evidențierea politicii egoiste și dominante a Casei de Austria, o nouă orientare și anume apropierea de Rusia, putere coreligionară de care popoarele din Balcani se simțeau legate prin afinități de ordin cultural și confesional. Promotorii curentului filorus de la finele secolului al XVII-lea au fost, în primul rînd, grecii și mai cu seamă exponenții cercurilor ecleziastice și culturale păstrătoare a tradițiilor Bizanțului imperial. Numeroși cărturari greci, desfășurînd o fecundă activitate în Rusia, pe lîngă patriarhii Ierusalimului Dositei al II-lea și Hrisant Notara, au contribuit prin atitudinea lor militantă la cimentarea legăturilor religioase și culturale între Rusia, Balcani și Orientul ortodox, ca premisă a unei apropieri de ordin politic. Brâncoveanu, în calitatea sa de protector al bisericii Răsăritului prin strînsele contacte cu înalții ierarhi și cărturari greci, n-a scăpat acestei influențe exercitată asupra lui de a înclina spre Rusia, tendință împărtășită mai ales de Cantacuzini, cu pretenții de scoborîtori din împărații Bizanțului.¹⁶ Încă de la 16 septembrie 1697 Gheorghe Castriotul, emisarul domnului Țării Românești, propunea țarului Petru I o colaborare militară, cerîndu-i să-și îndrepte privirile asupra popoarelor din sud-estul Europei, deoarece „noi [adică muntenii și moldovenii] nu cerem decît o dată, acum, să fim izbăviți, iar pe urmă noi cu cheltuiala și cu viețile noastre vom pătrunde și înainte, pentru că avem sprijin de la bulgari și sîrbi și macedoneni... și vom lupta nu ca oamenii, ci ca leii pentru patria și neamul nostru.”¹⁷ Chiar și după încheierea păcii de la Constantinopol între ruși și turci la 13/23 iulie 1700, în urma căreia cei dintîi au obținut recunoașterea anexării cetății Azov, speranța eliberării țărilor române și a popoarelor din Balcani de sub dominația turcească de către Rusia - alimentată în mod dibace de către cei interesați printr-o literatură mesianică de pseudopovestiri și oracole proorocind izbăvirea Țarigradului din robia agareană de către un neam „plavoș” (blond) venit de la Nord¹⁸ - era atît de puternică, încît trimisul domnului muntean și al unchilor săi pe lîngă țar, ceaușul David Corbea, informa pe cancelarul Feodor Alekseevici Golovin la 6 decembrie 1702 despre întrunirea care avusese loc la București între patriarhul Dositei, Brâncoveanu, frații Constantin și Mihai Cantacuzino „fiind rugați și îndemnați... de toți grecii și sîrbii, bulgarii, arnăuții, moldovenii, precum și de românii din Transilvania” de a cere „izbăvirea tuturor pravoslavnicilor creștini care gem sub jugul necredinciosului tiran turc și sînt tare năpăstuiți de eretici, dușmani ai bisericii răsăritene.”¹⁹

Năzuințele românilor și ale vecinilor lor de la sudul Dunării nu țineau însă seama de realitățile momentului și nici nu puteau intui adevărul. În lupta pentru afirmarea politică a Rusiei pe continentul european, țarul Petru urmărea, mai întîi, să obțină ieșirea țării sale la Marea Baltică, avînd de susținut, însă, în acest scop un istovitor și îndelungat război cu Suedia. Cu toată literatura de propagandă – susținută în special de cercurile grecești din imperiu, care alimentau la începutul secolului al XVIII-lea credința în destinul Moscovei „a treia Romă” -, analiza atentă a realității istorice dovedește că Petru nu a acordat în această perioadă prioritate „problemei orientale”. Antrenarea tot mai adîncă a Rusiei în războiul nordic, după 1700, n-a scăpat atenției lui Brâncoveanu, care, instinctiv, a început să-și dea seama că o eliberare apropiată a popoarelor din Balcani de sub dominația otomană cu ajutorul oștirilor țarului nu era de așteptat. Și aceasta cu atît mai mult cu cît situația în sud-estul Europei s-a agravat din nou prin izbucnirea războaielor antihabsburgice a curuților de sub conducerea lui Francisc al II-lea

¹⁶ P. Cernovodeanu, *Pierre le Grand dans l'historiographie roumaine et balkanique du XVIII^e siècle*, în RESEE, XIII (1975), nr. 1, p. 77-79; A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, 1983, p. 226-229.

¹⁷ *Исторические связи народов СССР и Румыния в XV - начале XVIII в.*, Moscova, III, 1970, p. 114-121, doc. 34; L. E. Semanova, *Русско-балацкие отношения в конце - начале XVIII в.*, Moscova, p. 1969, p. 81-82.

¹⁸ N. Iorga, *Manuscrite din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în AAR, seria a II-a, MS. I, XX (1897-1898), p. 221-222.

¹⁹ *Исторические связи...*, III, p. 176, 191, doc. 51; Gh. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, p. 56-57; C. Șerban, *Legăturile stolnicului Constantin Cantacuzino cu Rusia*, în „Studii și articole de istorie”, II (1957), p. 244-246.

Rákóczi în 1703, pe fundalul general al războiului de succesiune la coroana Spaniei care diviza din nou marile puteri ale continentului în tabere opuse.

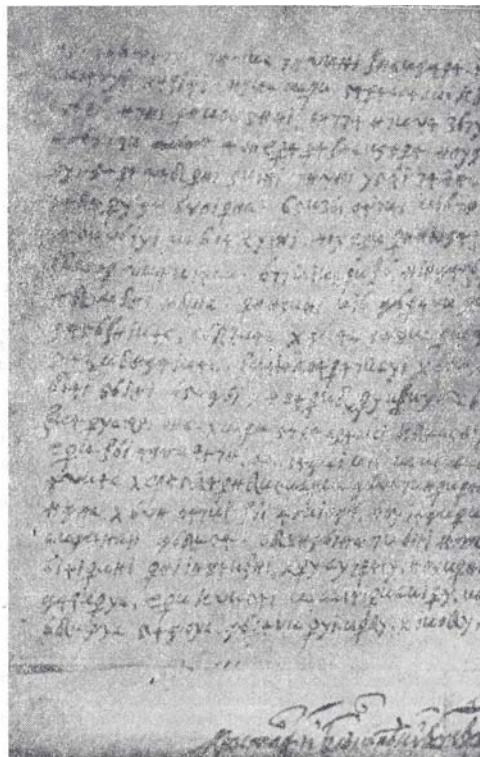


Fig. 1 - Scrisoarea cifrată către Feodor Alekseevici Golovin (1701)

Prima parte a domniei lui Brâncoveanu în care a condus țara în deplină înțelegere cu partida Cantacuzinilor, acceptând în toate problemele importante de stat îndrumările stolnicului Constantin, se încheie odată cu întărirea în scaun pe viață a domnului obținută de la Poartă după chemarea sa la Adrianopol și prezentarea în fața sultanului Mustafa al II-lea la 15 iunie 1703. Acest privilegiu a fost câpătat după grele sacrificii bănești, dintre care cel mai dureros s-a dovedit a fi acel al acceptării îndoirii haraciului.²⁰ Asumându-și, astfel, toate riscurile, Brâncoveanu s-a decis, acum, să înlăture tutela autorităților sale rude și să ia guvernarea principatului în propriile lui mâini. Vreme de aproape două decenii, el a profitat de marea experiență politică a Cantacuzinilor, de vastele lor relații peste hotare, atât cu dregătorii Porții, înalții ierarhi ai Bisericii Răsăritului, cât și cu solii străini de la Constantinopol sau diferiții miniștrii și demnitari ai curților imperiilor vecine, maturizându-se, încetul cu încetul, în arta guvernării; învățând la școala stolnicului, Brâncoveanu a

înțeles să-și alcătuiască o cancelarie foarte activă și eficientă, dotată cu dieci pentru limbile latină și italiană (Giovanni Candido Romano, Anton Maria Del Chiaro), germană (Ladislau Teodor Dindar, Peter Griennen și medicul Bartolomeo Ferrati), polonă (Andreas și Nicolaus Wolff), turcă (clucerul Afenduli), maghiară și rusă (frații „scheieni” David și Toader Corbea), operând cu cifru, înconjurându-se de secretari înzestrați (Romano, Del Chiaro, Ferrati etc.) și să întretină o întinsă corespondență nu numai cu suveranii vremii (împărații de la Viena, țarul Rusiei, regele Franței, al Poloniei ș.a.), dar și cu oameni de stat și generali imperiali, poloni și țariști, conducători ai războaielor curuților (1703-1711), ambasadori ai marilor puteri (englez, olandez, habsburgic și venețian) la Constantinopol, suveranul pontif, cardinali, înalți ierarhi ai bisericii Răsăritului, cărturari greci ș.a.²¹

Din cele 282 scrisori - identificate pînă în prezent - trimise de Brâncoveanu diferiților destinatari, mai mult de jumătate, adică 170, au un caracter politic și diplomatic. Această apreciabilă cifră îl arată ca pe unul din domnii cu activitatea cea mai dinamică pe plan extern, alăturându-l de Mihai Viteazul de la care se cunosc 240 de astfel de misive.

Totodată, Brâncoveanu a întreținut la Curtea din București, oraș - devenit cel mai activ centru diplomatic cu vederile ațintite îndeosebi spre Viena, Constantinopol, Moscova și Varșovia, o vastă rețea de agenți și emisari, recrutați în majoritate dintre cărturari, comercianți și clerici transilvani, sud-dunăreni sau levantini și pe care i-a trimis în diferite misiuni în capitalele Europei. Astfel, Brâncoveanu s-a bazat îndeosebi pe serviciile ceaușului David Corbea la Varșovia (1698), pe acelea ale lui Gheorghe

²⁰ Vezi toate amănunțele la Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 143-146, și Anton-Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia ...* (ed. N. Iorga), București, 1914, p. 151- 157; cf. și M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV-XIX*, în SMIM, II, (1957), p. 41.

²¹ Amănunte la P. Cernovodeanu, *Din corespondența diplomatică a lui Constantin Brâncoveanu (I)*, în „Revista arhivelor” (Se va cita mai departe RA), an LXII (1985), vol. XLVII, nr. 1, p. 78-80, cu precizările de rigoare și bibliografia aferentă; mai vezi și Al. Mareș, *Din istoria criptografiei românești: cifrul cancelariei brâncovenești pentru corespondența în limba polonă*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași, XXIV₁ (1987), p. 335-341.

Castriotul din Castoria (1697-1698, 1711), Panaiot Radu (1699), Pătru Damian (1701), David Corbea (1702-1705, 1707), Toader Corbea (1707-1711) ș.a. pe lângă țarul Rusiei, ale lui Ladislau Teodor Dindar (1695-1714), ale medicului Iacob Pylarino din Cefalonia (1698), ale lui Peter Grienner (1710-1713) și ale venețianului Bussi (1698, 1711) pe lângă autoritățile imperiale din Transilvania sau la Viena, pe ale kapukehalelelor sale la Constantinopol, Gheorghios Clironomos și Ianachi Porphyrita (între 1691-1701), slugerul Toma Cantacuzino (între 1703-1704), al doilea logofăt Ștefan Cantacuzino (viitorul domn (în 1704), paharnicul Ianache Văcărescu (1709) etc., în legătură și cu ambasadorii străini din capitala Imperiului otoman și în sfârșit pe ale negustorului Nicolo Caraiani (1697 - după 1704) și Constantin, fiul lui Vasilie (1713), la Veneția.²²

După 1703, Brâncoveanu a trebuit să desfășoare din non un complicat joc diplomatic între austrieci și otomani, a căror dorință de revanșă îi împingea spre război. Domnul Țării Românești a ajutat pe curuții răzvrățiți din Ungaria și Transilvania - adăpostindu-i în principat și asigurându-se, pe cât a putut, aprovizionarea, cu asentimentul otomanilor -, dar în același timp și-a continuat în taină, raporturile cu Viena, informînd pe imperiali asupra situației de la Poartă și ținîndu-i la curent cu intențiile turcilor.²³ Prudența voievodului muntean s-a arătat și de data aceasta inspirată, întrucît înăbușirea răscoalei curuților de către austrieci în 1711 le-a oferit acestora posibilitatea de a-și pregăti riposta împotriva otomanilor.

Concomitent, Brâncoveanu, decorat de țar încă de la 21 august 1700 cu crucea de cavaler al ordinului Sf. Andrei,²⁴ a întreținut legături cu Petru I și cancelarii Feodor Alekseevici Golovkin și Gavriil Ivanovici Golovkin, printr-o intensă corespondență și schimb de emisari, furnizînd informații prețioase și ambasadorului Piotr Andreievici Tolstoi la Constantinopol,²⁵ dar inactivitatea Rusiei în problemele sud-estului european i-a încurajat prea puțin speranțele. În schimb partida Cantacuzinilor, dornică de a-și împlini aspirațiile de dominare completă a Țării Românești, milita pentru o apropiere cât mai deschisă față de Rusia, mai ales după încheierea alianței între Rákóczi și Petru I prin mijlocirea lui David Corbea, rămas în slujba țarului. Cantacuzinii întrețineau relații separate cu Petru și demnitarii săi, ducînd o politică din ce în ce mai independentă față de aceea oficială preconizată de domnul țării.

Conflictul deschis de Brâncoveanu prin înlăturarea lui Mihai Cantacuzino din dregătoria de mare spătar la 1706 și aplanat aparent - prin mediația țarului - în urma căreia a fost acceptat în această dregătorie, nepotul celui înlocuit, Toma Cantacuzino, alături de verii săi Șerban și Ștefan ocupînd respectiv locurile de mare vornic și mare postelnic în sfatul domnesc, n-a încetat, însă, să se adîncească.²⁶ Stolnicul Constantin și fratele său Mihai au început, pe ascuns, să uneltească împotriva lui Brâncoveanu chiar din august 1708, cînd au încercat prin intermediul lui Mihály Rhédey, solul principelui Francisc al II-lea Rákóczi (conducătorul răzvrățiților curuți) la Poartă, al lui Ibrahim, pașa de Belgrad și al lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, marele sfetnic de taină, să ridice pîri imputînd domnului birurile grele impuse țării, stăpînirea sa „tiranică” și nerespectarea unor privilegii ale

²² P. Cernovodeanu, *Bucarest, important centre politique de sud-est européen a la fin du XVII^e siècle au commencement du XVIII^e*, în RESEE, IV (1966), nr. 1-2, p. 152-153; Ștefan Ionescu, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cluj-Napoca, 1981, p. 113-115; Leonid Boicu, *Principatele române în raporturile politice internaționale (Secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1986, p. 39-40.

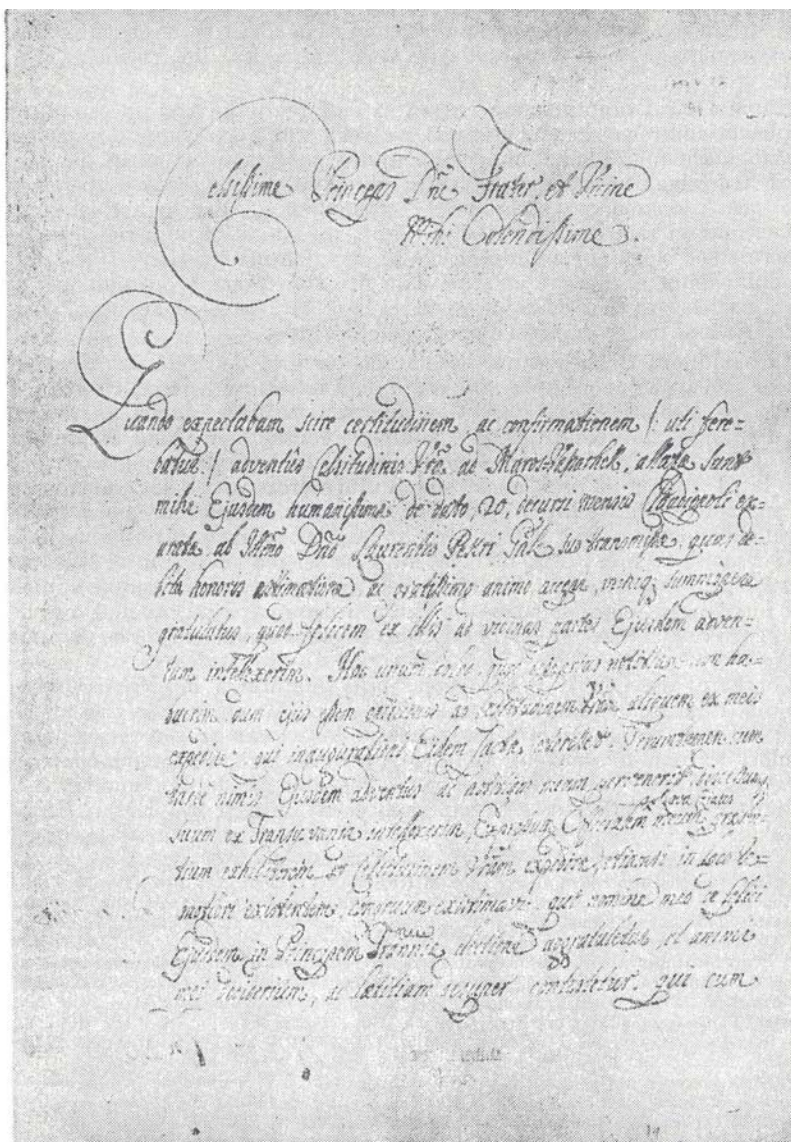
²³ Pentru atitudinea lui C. Brâncoveanu față de curuți, vezi P. Cernovodeanu, *Das Echo des Rákóczi-Aufstandes in der Walachei und in der Moldau*, în *Ostmitteleuropäische Bauernbewegungen*, Budapest, 12-15. 9. 1972, Budapest, 1976, p. 83-86, 88-89 iar privind relațiile sale cu imperialii C. Giurescu și N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 140, doc. 232 și 234; p. 148-149, doc. 250; p. 156-160, doc. 263; p. 162-165, doc. 267; p. 172, doc. 273 și 274; p. 174, doc. 277 și 278; p. 176, doc. 283; p. 177-179, doc. 286; p. 179; doc. 287, etc.

²⁴ *Исморцеские связи...*, III, p. 151- 152, doc. 42; L. E. Semenova, *Stabilirea legăturilor permanente între Țara Românească și Rusia la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în „Romanoslavica”, Istorie, V (1962), p. 38-39.

²⁵ Publicată în majoritatea ei de către Al. A. C. Stourdza, *Constantin Brancovan, prince de Valachie 1688-1714. Son règne et son époque*, III, Paris, 1915, 285 p., și *Исморцеские связи...*, passim.

²⁶ Șt. Ionescu, P. I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu. Viața-Domnia-Epoca*, București, 1969, p. 231-232 și 271-272; Radu Șt. Ciobanu, *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1982, p. 267-268.

boierimii. Atitudinea Cantacuzinilor s-a dovedit și mai dușmănoasă când, la 9 iulie 1709, au trimis chiar un emisar la Rákóczi cu un memoriu în 14 puncte, denigrînd pe Brâncoveanu, învinuit a fi partizan al austriecilor, a-și fi depus banii în ascuns la Venetia, a fi înșelat buna credință a țarului ș.a.; stolnicul și fostul spătar cereau sprijin la Poartă pentru înlăturarea domnului și înlocuirea sa printr-un membru al familiei lor.²⁷ Aceste prime urzeli ale ambițioșilor boieri nu s-au finalizat deoarece Rákóczi a refuzat să se amestece în criza politică ivită în principatul muntean, care a evoluat în forme și mai grave odată cu reactivarea „problemei orientale.”



²⁷ P. Cernovodeanu, *A Havasalföldi és Moldvai vezető körök magatantősa a kuruk felkélésével szemben* (Atitudinea cercurilor conducătoare din Țara Românească și Moldova față de insurecția rákócziiană), în *Rákóczi Tanulmányok*, Budapest, 1980, p. 258-262.

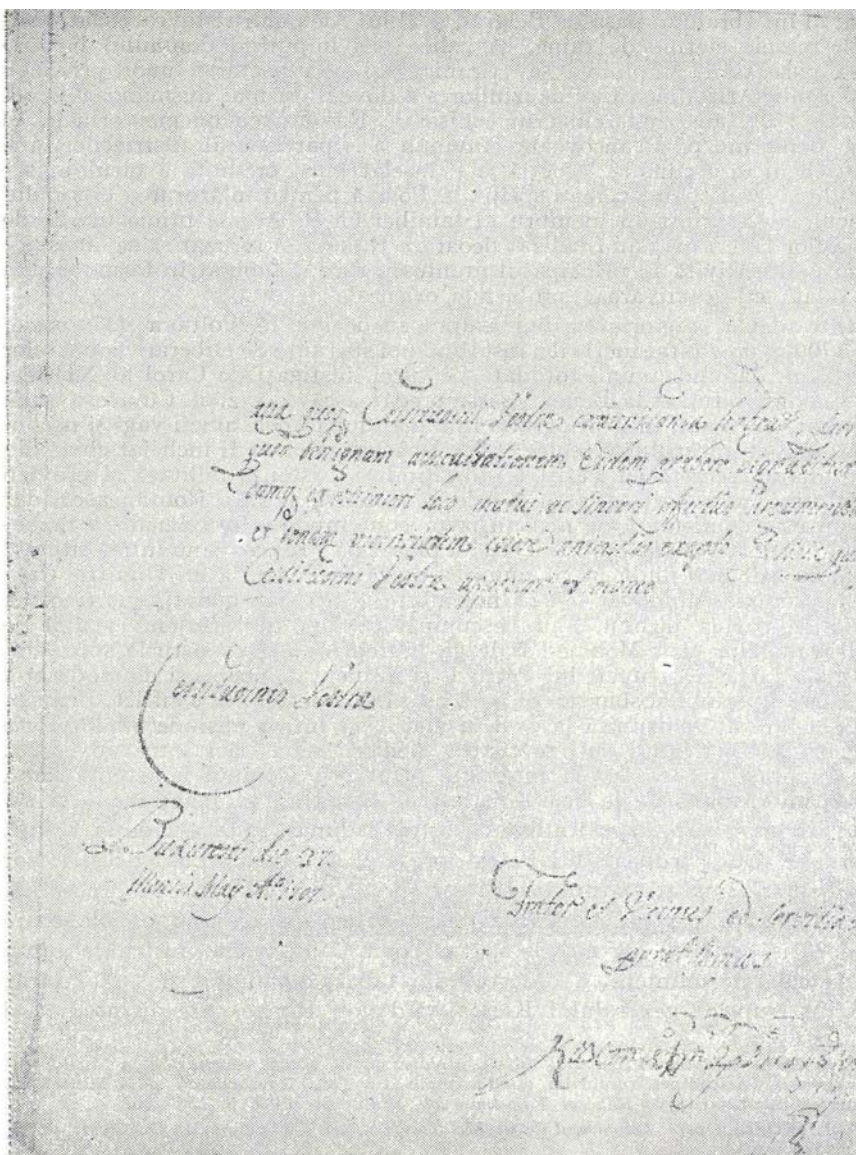


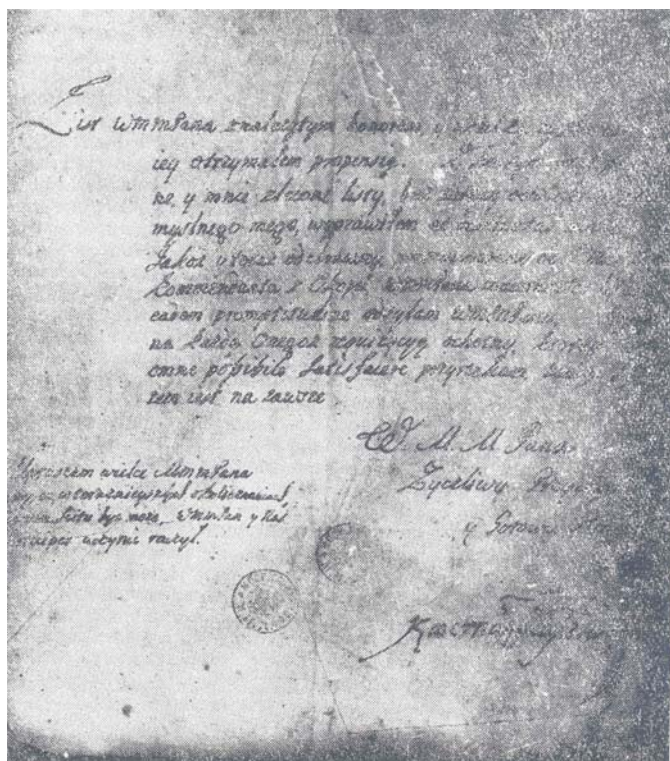
Fig. 2 – Scrisoare către Francisc al II-lea Rákóczi (1707, mai 27)

Într-adevăr, victoria țarului asupra suedezilor la Poltava (27 iunie/ 8 iulie 1709) a precipitat lucrurile, însuflind noi speranțe de eliberare popoarelor din Balcani, dar îndemnând totodată pe turci, instigați de Carol al XII-lea, regele Suediei, refugiat la Bender, să se pregătească de război. Cu acest prilej s-a afirmat, în trecut, în istoriografia română, după unele aluzii vagi și neconcludente ale cronicarului Neculce,²⁸ că Brâncoveanu ar fi încheiat chiar din 1709 o alianță secretă cu Petru I promițându-i asistența militară și provizii în cazul unei intervenții cu oștirile sale în Moldova și Țara Românească, dar știrea nu este confirmată de nici un izvor contemporan.²⁹ Izbucnirea războiului rus-turc la 9/20 noiembrie 1710 l-a plasat pe Brâncoveanu într-o situație ingrată, cu atât mai mult cu cât numirea de către Poartă a lui Dimitrie Cantemir în domnia Moldovei (14/25 noiembrie 1710), iar mai târziu, trecerea acestuia de partea țarului, l-au descumpănit cu totul. Stînjenit vizibil de expediția marelui vizir Mehmed Baltagi, îndreptându-se cu oștirile spre Moldova, unde intraseră trupele lui Petru

²⁸ I. Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei...* (ed. G. Ștrempel), București, 1982, p. 483 și 525.

²⁹ L. E. Semenova, *op. cit.*, p. 48; L. Boicu, *op. cit.*, p. 77-78.

I, și influențat, poate, și de moderația arătată de Imperiul habsburgic, ce n-a voit să se amestece în conflict, Brâncoveanu s-a limitat să trimită la Iași în mai 1711 într-o misiune exploratorie pe Gheorghe Castriotul, sub pretextul medierii unei păci între adversari, dar în realitate spre a sonda intențiile țarului.³⁰ Domnul a așteptat însă zadarnic un răspuns de la ruși - iritați de aparenta sa inacțiune - și s-a găsit în cea mai mare incertitudine cu oștirea adunată în tabăra de la Urlați, în speranța sosirii trupelor lui Petru spre a li se alătura dacă acestea vor dobândi izbînda împotriva turcilor și-i vor opri să treacă Dunărea.³¹ În pofida atîtor dificultăți, partida Cantacuzinilor s-a declarat pentru o colaborare militară fățișă cu rușii, iar marele spătar Toma Cantacuzino, în fruntea unui steag de călăreți munteni, a dezertat din tabăra domnului și s-a alăturat mai tîrziu trupelor generalului Karl Ewald von Rönne care au asediat și apoi au cucerit Brăila (14/25 iulie 1711).³² Această victorie s-a dovedit zadarnică, în urma capitulării oștirii țarului la Stănilești cu cîteva zile mai înainte și a încheierii precipitate a păcii cu turcii (11/23 iulie 1711).³³ După fuga spătarului Toma, grav compromis în fața Porții și fără nici un sprijin de



nicăieri, Brâncoveanu s-a văzut obligat să trimită marelui vizir Mehmed Baltagi toate proviziile cumpărate cu aurul rușilor și să restituie lui Petru banii înaintați în acest scop.³⁴ El a trebuit să îndure totodată și blamul detractorilor contemporani care l-au acuzat de eșecul campaniei lui Petru.³⁵ De fapt, după cum rezultă neîndoielnic din analiza imparțială a izvoarelor, expediția din Moldova, improvizată în condițiile în care atenția rușilor și principalele lor forțe armate eram concentrate în provinciile baltice și în Polonia împotriva suedezilor, nu a constituit decît un episod subsidiar al războiului nordic, puțin glorios pentru renumele lui Petru cel Mare.

Fig. 3 - Scrisoare către Stanislav Chometowski (1713)

Ultimii ani de domnie ai lui Brâncoveanu s-au desfășurat mai mult ca oricînd sub semnul incertitudinilor. El a încercat, în pofida neînțelegerilor și răcirii intervenite după eșecul campaniei lui Petru I să asigure pe ruși de prietenia sa, continuînd să trimită în taină scrisori demnitarilor țarului și în special guvernatorului Kievului, Dmitri Mihailovici Golîțin, pe care i-a ținut la curent cu desfășurarea complicatelor negocieri de la Constantinopol din anii 1712-1713 purtate de emisarii Piotr Pavlovici Șafirov, vicecancelar și consilier intim, și Mihail Borisovici Șeremetev, general-maior, reținuți ca ostateci la Poartă pentru ratificarea tratatului de pace de la Prut, mereu tulburate de intrigile suedezilor

³⁰ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 180; I. Neculce, *op. cit.*, p. 559; Al. A.C. Stourdza, *op. cit.*, III, p. 288, doc. 311.

³¹ *Istoria Țării Românești...1688-1717*, p. 110-111.

³² C. Șerban, *Un episod al campaniei de la Prut: cucerirea Brăilei (1711)*, în SMIM, II (1957), p. 449-456.

³³ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, p. 115-116; L. E. Semenova, *Русско-будацкие отношения...*, p. 138-139; M. A. Mehmed, *Istoria turcilor*, p. 253-254.

³⁴ I. Neculce, *op. cit.*, p. 57; L. Boicu, *op. cit.*, p. 83-87.

³⁵ *Vezi de pildă* - printre altele - relatarea interesată și calomnioasă din jurnalul lui Petru cel Mare, redactat prin 1719-1721 și publicat în limba rusă la St. Petersburg, în 1770, cf. *Călători străini...*, VIII, p. 565.

și atitudinea belicoasă a unor dregători ai Porții.³⁶ După îndelungi pertractări și mediația ambasadurilor englez și olandez la Constantinopol, Sir Robert Sutton și Jakob Colyen, s-a ajuns la recunoașterea păcii de la Prut printr-un ultim tratat semnat de plenipotențiarilor ruși și otomani la Adrianopol (5 / 16 iunie 1713).³⁷ Speranțele lui Brâncoveanu de a mai găsi un sprijin în Rusia, ca și în aliata ei Polonia,³⁸ s-au dovedit însă inutile. În aceeași măsură domnul Țării Românești a depus eforturi intense spre a-și reînnoi legăturile cu Viena, întreținând corespondență cu generalul conte Stephan de Stainville, căutând să-și extindă proprietățile din Transilvania prin cumpărături, sporindu-și depozitele de bani la Brașov, încredințate cunoscutului său om de afaceri Manu Apostol și obținând chiar de la împăratul Carol al VI-lea întărirea permisiunii de a se refugia cu întreaga familie în Transilvania, la caz de primejdie.³⁹ Dar toate aceste inițiative ale lui Brâncoveanu nu se mai încadrau într-o politică coerentă, constituind doar paliative și încercări de supraviețuire. Ruptura cu familia Cantacuzino era acum consumată, averile spătarului Toma și ale însoțitorilor săi, fugiți și refugiați în Rusia, confiscate pentru „hainire”, iar stolnicul, frații, fiii și nepoții săi ținuți de o parte și priviți cu toată neîncrederea de către domn. Bătrînul stolnic Constantin, trăind mai mult retras la moșiile sale de la Afumați și Filipești, scria chiar patriarhului Hrisant Notara al Ierusalimului la 10 noiembrie 1712 că a ajuns „țaran curat și mojić prost,” spre a putea dobândi „ceva liniște” și a fugi „de acelea despre care filozoful Solon spune că e mai bine ca omul să nu privească, nici să audă.”⁴⁰ De aceea, familia Cantacuzinilor a hotărât să înlăture cu orice preț pe Brâncoveanu din scaunul țării și să revină la putere. Urzelile s-au țesut de către un cerc de dușmani foarte periculoși ai domnului, în afara stolnicului și a fratelui său Mihai, asociindu-se complotului și ginerele acestuia din urmă, Dumitrașco Racoviță, spionând toate mișcărilor lui Brâncoveanu în Transilvania și corespondența cu imperialii și comunicându-le fratelui său, Mihai Racoviță, fostul domn al Moldovei, mazilit la Constantinopol. Pîrile și denunțurile s-au aglomerat la Poartă, Brâncoveanu fiind arătat ca trădător, întreținând corespondență secretă cu austriecii, rușii, polonii și venețienii, ca jecmănitor al săracilor și al țării, depunând averi uriașe la băncile din Veneția și în alte locuri, cu care spera să se întrețină după ce ar fi fugit cu familia în Transilvania unde posedea întinse proprietăți, că îndemnase pe Toma Cantacuzino să treacă la ruși, că bătuse monede comemorative de aur pentru împlinirea a 25 de ani de domnie⁴¹ ș.a. În acest timp Brâncoveanu făcuse eforturi disperate să asigure pe turci de credința lui, se supusese tuturor cererilor bănești ale Porții, despăgubise pe brâileni pentru pagubele suferite în 1711, se achitase prompt de procurarea de salahori pentru lucru la cetatea Hotinului,⁴² dar în atitudinea înalților dregători otomani intervenise o importantă schimbare. Atîta timp cît turcii se știuseră slabi și siliți să rămîna într-o expectativă prudentă față de adversarii lor, ei toleraseră acțiunile lui Brâncoveanu și încercările sale de apropiere față de marile puteri creștine, care le conveneau pînă la un punct, deoarece, în necesitatea de a se disculpa, domnul Țării Românești nu numai că a vărsat însemnate sume de bani dregătorilor Porții, dar fusese silit,

³⁶ L. E. Semenova, *Русско-бадацские связи (1712-1713 гг.)*, Moscova, 1966, p. 1-10 și *Неопубликованные документы по истории русско-валацких отношений начале XVIII в.*, în vol. *Славяно-валканские исследования*, Moscova, 1972, p. 281-290.

³⁷ P. Cernovodeanu, *Anglo-Dutch Mediation in the Russo-Turkish Peace Treaty of the Prut (1712-1713)*, în „Southeastern Europe / L'Europe du Sud-Est”, Tempe, Arizona (S.U.A), vol. 5 (1978), part. I, p. 88-101.

³⁸ În această perioadă - și îndeosebi în 1713 - Brâncoveanu a reluat corespondența - în parte cifrată - și cu regele Poloniei, August al II-lea, aliatul țarului, și principalii săi sfetnici marele hatman Adam Mikolaj Sienawski și Stanslaw Chometowski, voievod al Mazoviei și sol extraordinar la Poartă, pe care i-a ținut la curent cu evenimentele din Imperiul otoman și le-a asigurat transmiterea corespondenței diplomatice de la Constantinopol la Varșovia, cf. P. Cernovodeanu, *Din corespondența diplomatică a lui Constantin Brâncoveanu* (I), p. 81-82; (III), în RA, LXIII (1986), vol. XLVIII, nr. 1, p. 62-64, doc. 10-11; (IV) în *ibidem*, nr. 3, p. 315-317, doc. 2-3.

³⁹ C. Giurescu și N. Dobrescu, *op. cit.*, p. XXXVI-XXXVIII; 221-223 doc. 347; p. 230-231, doc. 359; p. 237-242, doc. 366-371; p. 242-244, doc. 372; Șt. Ionescu - P. I. Panait, *op. cit.*, p. 267-268.

⁴⁰ Hurmuzaki, *Documente*, XIV₃, București, 1936, p. 103, doc. LXIV; Șt. Ionescu, P. I. Panait, *op. cit.*, p. 273.

⁴¹ *Istoria Țării Românești...* 1688-1717, p. 113-114; Radu Popescu, *Istoriile domnilor...*, p. 203-204; A. M. Del Chiaro, *Istoria delle... rivoluzioni...della Valachia*, p. 165-166.

⁴² R. Greceanu, *op. cit.*, p. 188-189, 207-208, 209-210.

cîteodată, să le procure și unele informații. Dar după încheierea cu succes a campaniei din 1711, Poarta a adoptat o linie politică agresivă și revanșardă, al cărei exponent a devenit noul mare vizir Ali Damad pașa, ginerele sultanului Ahmed al III-lea, personaj crud și ambițios, urmărind nu numai recucerirea Moreii de la venețieni, dar și a teritoriilor pierdute prin pacea de la Karlowitz în urma ultimului război cu imperialii. De aceea spre atingerea acestor țeluri, Poarta a devenit extrem de precaută cu principatele de la hotarele Imperiului otoman, mai ales după defectiunea lui Cantemir, nemaiîngăduind nici un fel de abatere domnilor țărilor române. Cazul lui Brâncoveanu - dispunînd de însemnate avuții, bucurîndu-se de o influență politică notorie și întreținînd relații strînse cu puterile creștine - devenise prea flagrant spre a mai putea fi tolerat de turci și de aceea Poarta luînd drept valabile acuzațiile, cunoscute ei de multă vreme, aduse domnului de partida Cantacuzinilor și susținătorii acestora, a procedat la mazilirea domnului la 24 martie 1714 prin trimiterea lui Mustafa aga capigi-bașa cu o escortă la București. Brâncoveanu a fost arestat și dus cu întreaga familie la Constantinopol, după ce toate bunurile și averea descoperite în țară cifrîndu-se la 12.000 de galbeni și un imens tezaur - din vase de argint, scule, haine scumpe și blănuri - i-au fost confiscate.⁴³ În locul său, Poarta a numit în scaunul Țării Românești, pe spătarul Ștefan Cantacuzino, fiul stolnicului, ca preț al trădării. Totodată, spre a fi siguri că Brâncoveanu nu va scăpa cu viață, Cantacuzinii au trimis la Constantinopol pe rudele lor, banul Constantin Știrbei și logofătul Radu Dudescu, cu pîri și daruri în bani către vizir, spre a nu da dovadă de clementă.⁴⁴ Aruncat în temnița de la Edi-kulé și strămutat apoi în cea de la Bostangi bașa de lîngă prima poartă a Seraiului, Brâncoveanu a fost supus torturilor spre a mărturisi locurile unde și-a ascuns averile, depozitate de fapt în bani lichizi la Brașov și la Zecca Veneției. După ce turcii au smuls de la Brâncoveanu și familia sa tot ce au putut afla, nefericitul domn împreună cu cei patru fii și credinciosul său sfetnic, clucerul Ianache Văcărescu, au fost decapitați la 15/26 august 1714 înaintea sultanului Ahmed al III-lea, a marelui vizir Ali pașa, a curții imperiale și a ambasadurilor străine la Iali Kiosk, în apropierea Seraiului imperial, iar trupurile aruncate în mare; văduvele celor uciși și cu unicul nepot de fin al defunctului domn, rămas în viață, au fost surghinuiți în Asia Mică. Moartea cumplită a bătrînelui voievod a impresionat nu numai pe contemporani - fiind pe larg relatată în cuprinsul cronicilor românești, în rapoartele diplomaților străini acreditați la Constantinopol sau chiar în presa europeană a vremii -, dar a lăsat urme chiar și în folclor, circulînd la cîtăva vreme după tragicul eveniment balade și cîntece inspirate de pieirea năpraznică a domnului și a fiilor săi.⁴⁵ Cu uciderea lui Brâncoveanu, a luat sfîrșit un capitol însemnat al istoriei Țării Românești. Personalitate marcantă a timpului său, Constantin Brâncoveanu a știut vreme de mai bine de un sfert de veac să apere - îndeosebi prin arta diplomației ridicate la culmi neatînse pînă atunci - integritatea pămîntului strămoșesc, să lupte nu numai pentru independența principatului muntean, dar și a provinciilor surori Moldova și Transilvania cînd a putut, să manevreze cu îndemînare și să exploateze contradicțiile dintre puterile rivale, imperiile otoman, habsburgic, țarist și Polonia pentru a salva neatîrnarea neamului. Căderea lui s-a datorat nu atît tragicului și sfișietorului conflict ce l-a opus Cantacuzinilor - nu mai puțin iubitori de țară în optica lor și care au fost sacrificați la rîndul lor doi ani mai tîrziu -, cît mai ales dorințelor revanșarde ale otomanilor, ce s-au ridicat, pentru ultima oară în secolul al XVIII-lea, într-o ultimă și sîngeroasă zvîcnire de rezistență împotriva adversarilor lor imperiali și țariști, ce i-au dominat net de acum înainte.

Om politic și diplomat iscusit, protector generos al artelor și culturii și adevărat mecena pentru

⁴³ *Istoria Țării Românești...*, p. 114-115; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 204-205; I. Neculce, *op. cit.*, p. 646-647; A. M. Del Chiaro, *op. cit.*, p. 171-174; vezi și relatările medicului de la Curtea domnească Bartolomeo Ferrati, în *Călători străini...*, VIII, p. 400-401.

⁴⁴ *Istoria Țării Românești...*, p. 118; R. Popescu, *op. cit.*, p. 208-209; în complotul antibrâncovenesc au mai fost implicați marele logofăt Grigore Băleanu și marele vornic Radu Golescu, cf. A. Pippidi, *op. cit.*, p. 231 și nota 463.

⁴⁵ *Istoria Țării Românești*, p. 119-120; R. Popescu, *op. cit.*, p. 209-210; I. Neculce, *op. cit.*, p. 647-649; A. M. Del Chiaro, *op. cit.*, p. 181-183; L. Baidaff, *La mort de Constantin Brâncoveanu et la presse européenne (1714)*, în RHSEE, VI (1929), nr. 1-3, p. 64-70; Șt. Ionescu - P. I. Panait, *op. cit.*, p. 297-301; A. Pippidi, *Constantin Brâncoveanu, personaj al abatelui Prévost*, în „Studii de literatură universală”, XVI (1970), p. 166-169; L. Demény și P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 181-183.

întregul Orient ortodox, Constantin Brâncoveanu a fost în măsură să asigure Țării Românești în timpul domniei sale, de aproape 26 de ani, o epocă de certă măreție.

Modelul cultural brâncovenesc

Alexandru Duțu

Mult prea laconice pentru a ne îngădui descifrarea intențiilor sale culturale și cu atât mai puțin reconstituirea programului cultural pe care l-a dirijat, *Însemnările în taină* ale principelui Constantin Brâncoveanu ne dezvăluie cel mult un bun gospodar, care își notează investițiile și posibilitățile, precum și un domnitor care urmărește cu speranță mișcările marilor coloși de la hotare și care, în clipe de răgaz, se îndreaptă pe drumul de frumusețe și liniște ce-l poartă de la Mogoșoaia la Tîrgoviște, la Pitești la vii, la Dintr-un Lemn, Bistrița, Hurezi, Brâncoveni, Potlogi, Tîrgoviște, Mogoșoaia, București. Printre rânduri, apar însemnări cifrate, menite să păstreze secrete într-un mediu în care însemnările de taină se citeau cu pasiune de alții.¹ Principele ne vorbește prea puțin despre sine însuși, dar semnificativă este însăși existența acestor însemnări care ne dezvăluie o fire ordonată, precisă în mânăuirea bunurilor și în același timp, dornică de „răsuflare,” de pacea care aduce reînvierea forțelor sufletești și limpezimea gândirii. Interesante sînt și reacțiile de bucurie la căderea cîte unui demnitar otoman celebru pentru lăcomia lui și a celor crescuți în legea bacșişului: citim în fraze concise timida apariție a unui jurnal intim, care, dintr-o excesivă pudoare, nu lasă pe autorul său să se confeseze mai pe îndelete. Ceea ce a ajuns până la noi este expresia unor reacții la mari evenimente, descătușarea care vădește o atitudine fundamentală: este evident că principele detestă abuzul Curții otomane, așa cum este limpede conștiința sa că neprevăzutul pîndește tot timpul. Cînd se întoarce de la Adrianopole, emoția nu mai poate fi stăvilită: „Iul. 11 Duminică den mare și bogată mila lui Dumnezeu am sosit la București slăvit și proslăvit numele Sfinții Sale.” De aceea, principele încearcă să dezlege cu ajutorul zodiacului un viitor acoperit de o tăcere sumbră. Și cu toate acestea, principele notează cu seninătate investițiile făcute în clădiri care, pe alt domnitor, nu l-ar fi atras, de vreme ce totul părea schimbător sub soare. Conștiința lucrului care trebuie făcut, indiferent de conjunctură, prevalează și gîndul biruie ticăloșia vremii.

Intențiile și chiar programul cultural ni le destăinuie cel care a scris o cronică pentru a nemuri voievodul: Radu logofătul Greceanu declară din cuvîntul introductiv că principele a cărui domnie o înfățișează și-a împodobit viața cu „bunele fapte și numele au cîștigat mare,” urmînd pilda lui Constantin cel Mare și a lui Iustinian. Iar aceste fapte bune sunt casele, cărțile, școlile, adică un program edilitar destinat să creeze un cadru plastic vieții colective, un program menit să dezvolte cultura tipărită, acea care putea răspîndi mai eficient decît manuscrisul ideea și atitudinea civilizată, în sfîrșit, școala care formează oameni. Principele utilizează toate pârghiile de formare a oamenilor în vederea unei dezvoltări culturale care este deliberat urmărită, de vreme ce cronicarul domnului subliniază „cultura” domnului sau, cum scrie el, „strălucita politie.” Iar programul este inspirat de dragostea de țară a principelui, măria sa procedînd adesea „ca un iubitor dă a sa patrie ce era.”² Ideile

¹ *Însemnările de taină* au fost publicate de Alexandru Odobescu în „Revista română,” în 1861, text reluat în *Opere*, vol. II, Edit. Acad., 1967, p. 90-109. Pentru alte date, vezi I. Crăciun și Aurora Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, Edit. Acad., 1963, p. 172.

² Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod*, editată de A. Ilieș, Edit. Acad., 1970, p. 53, 220. Vorbînd de „case”, cronicarul precizează „multe den temelii ai rădicat, fără de cele ce cu mile ai întărit, altele cu ziduri ai înnoit și ai întemeiat, cît poci zice că mai nici o mănăstire domnească n-au rămas neîntărită de mila mării tale. Și nu numai aicea în țară, ci și pentr-alte țări striine;” despre „cărți” scrie „tălmăcite dupre limba elinească pre limba rumânească și pre limba grecească, foarte frumoase, care n-au fost mai înainte. Și școale de învățături elinești și slovenești măria ta ai făcut. Și pururea spre bunătăți necontentit pornit ești a face, spre folosul de obște...”

acestea le regăsim în prefețele la cărțile care erau sprijinite de domn și care trebuiau să cuprindă, din primele pagini, o laudă adusă generozității domnului: flateria se întinde pe un registru care a fost mereu același, dar recurența unor laude ne dezvăluie calitățile pe care principele însuși dorea să fie reliefate. Or, dacă lauda cu aer de acatist a doctorului Ioan Comnen nu ne dezvăluie decât abilitatea autorului de a împleti ghirlande retorice („Muze frumos cîntătoare, cîntați pe divinul bărbat, cîntați pe cel plin de grații și înțelepciune, pe Constantin...”), în schimb, în alte cuvinte dedicatorii întîlnim lauda care răspundea așteptărilor principelui, ca în prefața la *Mărgăritare*, din 1691, unde logofeții domnului, Șerban și Radu Greceanu, scriu că dorința principelui a fost să ofere neamului românesc prilejul de a învăța, evident prin școală și carte: „ca un adevărat și după lege domn, mult silindu-te și nevoind ori cu ce mijloc de a aduce învățătura și știința în sufletele omenești, lucru iubit de Dumnezeu și folos la obște, mai vârtos rodului nostru românesc.”³ Din declarațiile secretarilor domnului, dar și a unor cărturari străini care au profitat de generozitatea lui Brâncoveanu deducem că locurile comune care era indicat să apară în aceste laude și care, de aceea, dezvăluie idei la care principele ținea în mod deosebit, erau asemuirea sa cu Constantin cel Mare, deci o continuare a tradiției de cultură pornită din Bizanț, noua etapă inaugurată tocmai prin intensificarea activității intelectuale, demarcarea de „ceialți,” care erau Habsburgii, Otomanii, Fanarul, imaginea paternalistă a domniei.

Astfel, nu numai în scris, dar și în limbajul figurativ recurența lui Constantin cel Mare este semnificativă. Teodosie Veștemeanu, mitropolitul țării, face chiar o paralelă între calitățile domnului român și ale împăratului bizantin în prefața la *Mineiul* pe Septembrie din 1698: „căutînd dar atotînduratul Dumnezeu cu ochii blînd spre noi, pe alt Constantin acum a ridicat și la nume și la faptă asemenea cu acela, adică zic pe Măria ta, întru tot nevoitor blagocestiei, ca și acela, și foarte ales paznic celor de Dumnezeu date dogme, ca cum nu numai ale politiei cu înțelepciune chivernisești, ci și ale bisericii cu bună rînduială împodobesti, ridicînd și înălțînd nu piramide și chipuri, ca cei de demult spre nici un folos, ci ca un al doilea Zorovavel, foarte mari din temelie mănăstiri;” iar în prefața la *Penticostar* din 1701, el repetă „te asemeni cu marele împărat Constantin.”⁴ Se adaugă predicile lui Antim la ziua împăraților Constantin și Elena, cărora le este închinată biserica mare a Hurezilor, principala ctitorie a Brâncoveanului, astfel că putem vorbi de „un motiv curent al culturii românești a timpului.”⁵

Tradiția continuă să aibă o pondere deosebită în cultura română din acest răstimp. Dar, concomitent, este subliniată noua fază în care a intrat această cultură, atît datorită intensificării și diversificării activităților intelectuale, cît și prin accentul pus asupra procesului de cultivare socială a naturii umane, pe „polis.” Mitrofan al Buzăului, care este unul dintre cei mai importanți cărturari ai epocii, datorită rolului său în imprimarea textelor grecești și române,⁶ separă net epoca lui Brâncoveanu de cea a lui Matei Basarab și de cea a lui Șerban Cantacuzino reliefînd clar tendința de a individualiza noua fază: în prefața la un *Octoih* din 1700, el distinge „rodurile puține și necoapte” din vremea lui Matei Basarab, de „rodurile de mijloc, nici de tot coapte, nici iarăși de tot crude” din vremea lui Șerban Cantacuzino, pentru a lăuda rodurile „coapte, dulci la gust” din vremea lui Brâncoveanu.⁷ Referirile la împărații bizantini sau la principii predecesori imprimă o notă „istoristă” preocupărilor din acest răstimp în care are loc o nouă sinteză din elemente culturale preluate din Orientul postbizantin, Veneția sau lumea germanică.⁸ În același timp, imaginea celor evocați în sprijinul acțiunii culturale se

³ Prefețele au fost reproduse în *Bibliografia românească veche* de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, tomul. I, Buc., 1903 (mai departe prescurtat BRV); aici p. 381, 318.

⁴ BRV, p. 366, 413.

⁵ Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern*, Edit. Meridiane, 1987, vol. II, p. 92.

⁶ Vezi Gabriel Cocora, *Un mare tipograf român în circuitul european în secolul 17: episcopul Mitrofan al Buzăului*, în cartea sa: *Tipar și cărturari*, Edit. Litera, 1977 și comentariile din cartea noastră *Modele, imagini, privilegii*, Edit. Dacia, 1979, p. 201-203.

⁷ BRV, p. 398.

⁸ Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 87.

transformă și în simbol ce domină ample dispute sau profunde năzuințe. Pe urmele acestor simboluri putem pătrunde în imaginarul brâncovenesc, acolo unde au fost plămădite chipurile care au dat glas unor năzuințe, unor expresii intelectuale, unor dorințe de a modifica tiparul procesului de formare a omului. Apelul la mari figuri din trecut estompează trăsăturile lor istorice pentru a accentua pe cele ideale; apelul la trecut este firesc într-o civilizație care nu părăsește materialul oferit de magia de forme. Nici contactele cu „ceilalți” nu ies din sfera intereselor politice consacrate, de unde imaginea defavorabilă a „neamțului,”⁹ alimentată de polemica împotriva „Latinilor”, a catolicismului în expansiune, prin forma uniției ce avea să prindă teren tocmai în acest răstimp în Transilvania și în Ucraina. „Observați, scria Dositei al Ierusalimului în 1699, că ungurii, Austria, Germania și insulele exterioare și celelalte n-au fost aprobatoare ale deciziilor sinoadelor? Și cu toate acestea puțin sau mai nimic din prototipuri nu se mai află la creștinii aceștia.”¹⁰ Imperiului otoman îi este opus un refuz categoric, pe plan politic, deoarece regimul haotic de la Istanbul dezorganizează întreaga țară, dar rafinamentul cultural atrage și preluările sunt clare în privința „decorului.” Rezervele sunt mari și față de Fanar, deoarece dragomanii profită de accesul lor direct la factorii de decizie otomani și îi dezinformează sau îi determină să ia hotărâri împotriva principatelor: Del Chiaro afirmă că grecii constantinopolitani „au fost întotdeauna fatali Valahiei, oricâte ori au avut responsabilitatea ei,” dând, astfel, glas unei opinii larg împărtășite la București și la Iași.¹¹

Continuarea unei tradiții de prestigiu, evidentă în limbajul figurativ și menținerea viziunii despre natura umană, voința de a reînnoi societatea prin cultură, demarcarea de „ceilalți” și, ca urmare, o mai limpede autodefinire, pe care scrierile umaniste o vădesc atunci când propun o originală imagine a Europei¹² și o coerentă imagine a începuturilor istoriei românești se îmbină perfect cu noua imagine a principelui. Aceasta se detașează mai ales din șirul mereu îmbogățit al cărților de înțelepciune.¹³ Dacă multe scrieri descind direct din cultura bizantină, altele trimit la alte surse, mai apropiate în timp. Principele își atribuie acum o nouă calitate dominantă, pe lângă cele vechi. Dacă principele ideal din vremea lui Dante trebuia să fie „giusto e pio” (*Par.* XIX, 13), să asigure buna funcționare a justiției și să păzească dreapta credință, acum suveranul baroc apare ca un purtător de grijă al bunei stări a supușilor lui, preluând la puterea politică educatoare și teologică. Deocamdată, suveranul baroc este paternalist¹⁴ sau cum spune Manu Apostol, în prefața la *Pildele filosoficești* din 1713, „ești domn al acestui pământ, cîrmuitor acestui norod și tată făcător de bine a toatei politiei,”¹⁵ iar Antim Ivireanul, autor al unei „oglinzi a principelui” enumeră calitățile acestui suveran, toate, bineînțeles, împlinite în persoana celui pe care îl elogia: „strălucește într-înșă domneasca mare podoabă, dar înfrumusețată cu bunătatea faptelor, înțelepciunea cea politicească, dar unită cu rîvna cea creștinească, sfatul cel mare, dar însoțit cu puterea legilor, dreptatea cea cu socotință, dar împreună cu blîndețe și cu îndelungă răbdare.”¹⁶ Del Chiaro subliniază calitatea cea mai de preț a principelui Brâncoveanu care era adesea silit să trimită mari sume de bani în capitala unui imperiu măcinat de corupție: era „precis și eficient în toate treburile, nu numai dinăuntru, ci și din afară.”¹⁷

Bun administrator, după cum ne indică și cronica vistieriei sale, Brâncoveanu s-a dorit un patron al culturii și de aceea a strîns la curtea sa un grup variat și numeros de cărturari, atît romîni, cît și

⁹ Vezi cartea noastră *Călătorii, imagini, constante*, Edit. Eminescu, 1985, capitolul „Imaginea neamțului și a turcului după asediul Vienei,” p. 102-117.

¹⁰ BRV, p. 387.

¹¹ Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, București, 1914, p. 193.

¹² Vezi capitolul „Imaginea culturii europene” din cartea noastră *Umaniștii români și cultura europeană*, Edit. Minerva, 1974, p. 156-190.

¹³ Detalii în cartea noastră *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, Edit. Academiei, 1972.

¹⁴ În acest sens, mai ales, Victor Lucien Tapié, *Baroque et classicisme*, Paris, Plon, 1972. Pentru Sud-Estul european, grupajul de studii din revista „Baroque”, Montauban, 11, 1983.

¹⁵ BRV, p. 487.

¹⁶ BRV, p. 496.

¹⁷ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 157.

străini, în special balcanici. S-a format, în aceste condiții, la curte un grup al „iubitorilor de învățătură și studioși” care solicita o literatură mai rafinată decât cea oferită de „cultura comună.”¹⁸ pentru aceștia au fost imprimate exercițiile retorice ale fiilor lui Brâncoveanu sau cărțile de polemică confesională. Mai familiarizat cu terminologia curentă europeană, Del Chiaro desemnează pe Iacob Pilarino ca un om „bine cunoscut Republicii literare,”¹⁹ o republică care-și afirmă conștiința de sine în secolul 17, chiar dacă nu reușea să-și asigure independența dorită. Dar această republică este cea care asigură comunicarea ideilor și care animă mișcările de idei europene;²⁰ prin intermediul celor aflați la curtea de la București, viața intelectuală a atins un înalt nivel în timpul lui Constantin Brâncoveanu.

Din schema activităților intelectuale, din conceptele și imaginile dominante comunicate în carte, tradiție orală și limbaj figurativ, din solidaritățile rezultate din acțiunea culturală a curții princiare poate fi reconstituit un model cultural. Acest model trebuie să aibă o structură internă, care este schema activităților intelectuale și schema conceptelor majore, să propună un model de umanitate, care să strângă în jurul său aspirațiile colective și să aibă forță de iradiere, atât în spațiu, apărând ca model în ochii străinilor, cât și în timp, ca model pentru generațiile posterioare. Modelul cultural apare la capătul unui studiu atent întreprins asupra structurii culturii scrise, a conceptelor-cheie și a imaginilor mentale dominante din scris, limbaj figurativ și din ceea ce se mai poate recupera din oralitatea vremii. Odată reconstituită, schema mentală care a dirijat activitatea intelectuală a unei colectivități ne permite să descoperim și imaginile de ansamblu care au fost imaginea devenirii umane, a lumii în care au trăit acei oameni, a omului ideal, care devine un model, atunci când se întîlnește cu aspirațiile colective, deci nu numai a celor care au scris, pictat sau clădit, au vorbit și și-au așternut rostirea pe hîrtie. Modelul cultural se definește în raport cu alte modele, pe care le-a putut considera înrudite sau „străine”, fapt care ne îngăduie să reconstituim forme de universalitate. Dar nu vom merge nici în amănunțimile și nici în comparațiile pe care le implică o atare investigație;²¹ ne mărginim să semnalăm în rîndurile care urmează câteva elemente care atestă existența unui model cultural brîncovenesc și câteva relații ale sale cu alte modele dominante în acest răstimp de la cumpăna secolelor 17-18.

Reamintim faptul că epoca brîncovenească este un răstimp în care s-a clădit intens și s-a refăcut limbajul figurativ din trecut, nu numai la nivelul expresiei, dar și al temelor.²² Marile șantiere au favorizat apariția unui grup de meșteri și a unei școli de pictură. Școala s-a dezvoltat nu numai la nivel superior, dar și la nivel elementar, datorită cărților tipărite (Octioh, Psaltire), care erau folosite pentru primele rudimente de citit. Acest învățămînt a fost în limba română, dar și în slavonă, după cum marchează Antim în prefața la *Gramatica slavonească* din 12697 destinată tipăriturii, nu pentru români, care considerau slavona, firește, o limbă „străină și împrumutată,” ci pentru școala întemeiată pentru „învățarea limbei slavone pentru copiii de vîrstă fragedă.”²³ În schimb, *Psaltirea* de la Buzău din 1701 a fost destinată cultului și „la școale pentru învățătura copiilor,” afirmă Mitrofan.²⁴ Învățămîntul superior a fost predat în limba greacă, fapt care i-a asigurat elevi din Balcani. Aici, gîndirea aristotelică a contribuit direct la raționalizarea tradiției, la apariția a ceea ce am numit un

¹⁸ Vezi prefața lui Antim Ivireanul la *Eortologhion* de Sevastos Kymenites, Snagov, 1701, în BRV, p. 416-419. despre „cultura comună” capitolul cu acest titlu din cartea noastră *Călătorii, imagini, constante*, p. 22 și urm.

¹⁹ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 151.

²⁰ De văzut contribuțiile din cele două substanțiale volume: *Res Publica Litteraria. Die Institutionen der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1987. Despre intelectualii sud-est europeni studiul lui Virgil Cîndea din *Rațiunea dominantă*, Edit. Dacia, 1979, și volumul colectiv *Intelectuali din Balcani, sec. XVII-XIX*, Edit. Academiei, 1984.

²¹ Considerații teoretice în primul capitol al cărții noastre *Modele, imagini, priveliști*; date concrete în capitolul „Cuvîntul, cartea și imaginea” din cartea noastră *Umaniștii români...*

²² Mai pe larg în cartea noastră *Cultura română în civilizația europeană modernă*, Edit. Minerva, 1978.

²³ BRV, p. 353-354.

²⁴ BRV, p. 415.

„raționalism ortodox;”²⁵ dar aristotelismul din academiile princiare de la Iași și București nu a cedat pasul în fața enciclopedismului sprijinit de progresul cunoștințelor științifice ca în Germania și alte părți, un enciclopedism care a luat locul metafizicii aristotelice,²⁶ și datorită faptului că în Sud-Estul Europei acest enciclopedism a rămas aristotelic și a fost „rezultatul unei conștiințe de cultură și nu a unei curiozități științifice”, după remarca lui Constantin Noica.²⁷ Cartea tipărită a luat un avânt decisiv, majoritatea aparițiilor fiind în limba română, dar o serie de titluri au fost destinate slavilor de sud, grecilor, arabilor. În jurul tipografiilor de la București, Snagov, Buzău, Râmnic și Tîrgoviște s-a grupat un număr de corectori, gravori, traducători care au format o adevărată „lume a cărții”, interesată în munca filologică hrănită mai ales de confruntarea versiunilor în vederea realizării unei corecte versiuni românești și deci în acuratețea termenilor, în viața conceptelor. Acești mici cărturari s-au alăturat unor scriitori ca frații Greceanu, Mitrofan sau Teodosie, formînd o mișcare intelectuală. Lectura nu a fost transformată de ritmul susținut al tipăririi, după cum înțelegem din faptul că actul lecturii era considerat o participare la un banchet și nu o cursă după noi cunoștințe; lectura a continuat să fie „intensivă”, atenția concentrîndu-se asupra unui număr redus de pagini, de unde și succesul culegerilor de maxime, și nu a devenit „extensivă”, asimilînd cît mai multe texte, în vederea îmbogățirii bagajului de cunoștințe. „Iată, cititorule de bine voitor, că-ți întind masă”, scriu frații Greceni, în 1691. În același timp, cartea se comercializează în prea mică măsură, mare parte din tirajele care nu treceau adesea de o mie²⁸ fiind împărțite gratis de către domnie sau mitropolie, în baza principiului că adevărul nu poate fi vîndut. În cazul popoarelor balcanice, acest act avea valoare politică, de consolidare a rezistenței în fața prozelitismului habsburgic sau otoman. Cartea în greacă a lui Meletie Sirigul din 1690 a fost „tipărită cu spezele strălucirii sale”, a lui Brâncoveanu care a poruncit „să se împartă la ortodocși gratis din partea înălțimii sale”, așa cum s-a mai întîmplat și cu alte scrieri care au fost tipărite, legate și împărțite „gratis mulțimii creștine.”²⁹ Dacă predominantă a rămas cartea de ritual, din șirul căreia unele titluri erau destinate și școlii, în schimb apariția altor titluri indică o diversificare a scrierilor, fapt care este caracteristic umanismului; structura este dominată de scrierile istorice, de cărțile de înțelepciune și de cărțile de delectare.³⁰ Înnoirea structurii este favorizată și susținută de pătrunderea cărții străine în bibliotecile din țară; Brâncoveanu el însuși a achiziționat, prin trimișii săi, carte din Franța și Italia, formînd o bogată și variată bibliotecă; existența unor lexicoane în această colecție și a unor Biblii străine, utilizate la traducerea *Bibliei* în română, acum trei sute de ani, indică faptul că principele nu a fost doar un mecena, ci și „un cărturar implicat direct în viața spirituală a epocii sale, ca un creator de cultură.”³¹ O frumoasă dezvoltare a cunoscut acum elocvența desfășurată după normele retoricii și fiii principelui au fost primii beneficiari ai cursurilor de retorică și ai tiparului, legendele fiind date în greacă și latină, iar cuvîntul dedicator cunoscînd vechea artă a captării buneii voințe, a regulii conform căreia „pentru ca să laude toți cuvintele tale e de-ajuns ca să lauzi tu întîi.”³² Discursurile de la festivități, în catedrala metropolitană sau la palat, păstrau o artă a cuvîntului îndelung cultivată în culturile mediteraneene și aduceau cu ele un rafinament care atrăgea încontinuu cărturari care știau că munca lor poate fi prețuită la București. Comunicarea prin cuvînt s-a risipit odată cu epoca de teribile întîmplări, dar discursurile fiilor lui Brâncoveanu, ale lui Antim, Sevastos Kymenites și mulți alții ne

²⁵ Mai pe larg în cartea noastră *Sinteză și originalitate în cultura română*, Edit. Enciclopedică Română, 1972, și în *Istoria filozofiei românești*, ed. a 2-a, Edit. Academiei, 1985, vol. I, p. 191 și urm.

²⁶ Vezi Wilhelm Schmidt-Biggemann, *Aristoteles im Barock. Über den Wandel der Wissenschaften*, în *Res Publica Litteraria*, I, p. 28 1-298.

²⁷ În studiul *La signification historique de l'oeuvre de Théophile Corydalée*, „Revue des études sud-est européennes”, 1973, 2, p. 285-306; vezi și sinteza Ariadnei Camariano-Cioran, *Les académies princières de Bucarest et de Iassy et leurs professeurs*, Salonic, Institute for Balkan Studies, 1974.

²⁸ Vezi Florian Dudaș, *Cărți vechi românești călătoare*, Edit. Sport-Turism, 1987, capitolul despre prețuri și tiraj.

²⁹ BRV, p. 310, 327, 389.

³⁰ Mai pe larg în primul capitol al cărții noastre *Sinteză și originalitate...*

³¹ C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, Edit. Litera, 1974, p. 53-56.

³² BRV, p. 420. Trei fii ai principelui își văd cuvîntările tipărite în anii în care apărea *Divanul* lui Cantemir!

dezvăluie o înaltă tensiune intelectuală pe care principiile, el însuși trecut prin școli și iubitor de carte, știa să o întrețină.

Din această comunicare și dezbateră intelectuală au apărut o serie de concepte care revin cu stăruință în scrierile epocii, fără ca să aibă, mai înainte, aceeași frecvență. Principiile se impune, în primul rând, prin dragostea lui de *patrie*, un cuvânt care se încarcă acum de emoție și semnificație majoră, oamenii putând să fie judecați numai în funcție de atitudinea lor față de patrie, de dragostea față de un loc și o colectivitate ghidată de valori temeinice sau de indiferența care îi îngroapă în interese meschine, de parveniți și egocentri. Alături de „patrie” este *politia* care înseamnă societate, dar și bune maniere, un mod civilizată de a te comporta și de a gândi; Del Chiaro judecă obiceiurile pe care le cunoaște tot în funcție de cultura lui cunoscută, de „la polizia de’ nostri paesi.”³³ Și tot acum apare ideea de *civilizație* care răsare, am spune, din efortul intelectual al epocii, marcând procesul de transformare a ființei biologice în personalitate umană.³⁴ Firește, adversarul principal devine *tiranul*, cel care nu are politică, nici dragoste de țară și nici nu este civilizată. Tiranul este, în special, sultanul care secătuieste țara, dar el este orice om din cercul puterii care abuzează și face toate numai pentru sine și ai lui, pentru un prestigiu ce se înalță pe suferințele norodului. „Măria ta, scrie în introducere la cronică sa Radu Greceanu, nu răspîndești groază norodului precum alți domni, ci cu dragoste te îngrijești a-ți câștiga inimile supușilor tăi. Zice mai departe pomenitul Democrit: acela care temut iaste de toți, ci însuși de toți să se teamă trebuiește.”³⁵ Iar în prefața la *Mărgăritare*, frații Greceni fac comparația între monarhul care „binele de obște caută și la sfîrșitul care este de folos tuturor se uită și tiranul care numai la al său bine privește și lui însuși adaos silește a câștiga și ca să-și facă voia singur își pune și își face legi și dreptăți poftele lui.”³⁶

Ca și în alte societăți europene, formarea oamenilor este subsumată, în societatea românească, imperativelor pe care cercul puterii le are în față. Nu ne referim la faptul că în academiile domnești intră de preferință aparținători ai clasei dominante, ci la faptul că educația este funcțională, răspunde nevoilor unei societăți clar ierarhizate, unor constante mentale dominate de „ordine”; este ceea ce ne indică și exemplul german.³⁷ Mai accentuat în cazul român, principiul ordinii împiedică apariția unei separări pe cale de a se accentua progresiv în Europa, între morală și politică, fenomen provocat, în mare parte de consecințele Reformei.³⁸ Societatea română își menține un cadru conceptual și o interpenetrare a nivelelor care-i conferă o oarecare omogenitate culturală; solidaritățile sînt consolidate și de pericolul permanent exterior. Dar umanismul civic pe care-l propun cărturarii și programul cultural al curții are părțile sale luminoase și părți de umbră. Marele avantaj al concentrării activității culturale în jurul curții care face investițiile și calculează profitul politic este o rafinare continuă a expresiei culturale, vădită de elocvență și de o serie de realizări arhitecturale și picturale. Ca și în cazul principatelor germane, banchetul dat la curte este echivalentul sălii academice italiene;³⁹ Del Chiaro observă limpede acest aspect și el este confirmat de unii călători străini care au apreciat ceremonialul acestor manifestări ce descind din vechile „agape”, menite să insuflă mai multă iubire între participanții la ospăț. Comunicarea intelectuală se realizează și cu alte prilejuri și societatea nu este victima unui monolog întreținut de centrul puterii sie-însăși suficientă. Acest centru pune accentul asupra culturii și favorizează, drept urmare, procedeele care transformă cotidianul în act cultural. Dezavantajul cel mare este că întreg procesul depinde de un singur centru care poate fi ușor pus în primejdie; educația și

³³ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 44.

³⁴ Vezi și *Umaniștii români și cultura europeană*, p. 113 și urm.

³⁵ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 52.

³⁶ BRV, p. 317.

³⁷ Vezi Erich Kleinschmidt, *Gelehrte Frauenbildung und frühneuzeitliche Mentalität*, în *Res Publica Litteraria*, II, p. 549-557.

³⁸ În acest sens, Herbert Jaumann, *Ratio clausa. Die Trennung von Erkenntnis und Kommunikation in gelehrten Abhandlungen zur Respublica literaria um 1700 und der europäische Kontext*, în *Res Publica Litteraria*, II, p. 409-429.

³⁹ Vezi Emilio Bonfatti, *Vir aulicus, vir eruditus*, în *Res Publica Litteraria*, I, p. 175-192.

formele culturale în ansamblul lor pătrund anevoios în jos și lumea satelor aderă la programul cultural pentru că îl respectă, nu pentru că și-l însușește; Del Chiaro constată acest fapt și-l consemnează prin propoziția categorică: „în unii români se află puțină pietate și mai puțină devoțiune,”⁴⁰ dar nu pentru că spiritul laic s-ar fi instalat în sate, ci din lipsă de instrucțiune, adică de participare la acțiunea dirijată de curte. În lipsa unor centre urbane puternice care să imprime varietate în viața culturală și a unor curți boierești care să dea alte note concertului desfășurat la curte, acțiunea culturală depinde de prezența domnului care se comportă ca un bun părinte. Pe un plan mult mai larg, situația este similară în Franța unde centralizarea puterii și a vieții sociale la Versailles conferă acestui loc valoarea unui târg-expoziție, cum spune Pierre Francastel, o valoare exemplară, dar înăbușind alte note. Fundamentale rămân solidaritățile cimentate de familie, de parohie, de casele nobiliare cu clientela lor, în timp ce solidaritatea inspirată de curte este temporară și sub amenințarea neprevăzutului.⁴¹ „Am observat cu uimire, scrie Del Chiaro, că la curtea lui nu se știa ce este aceea un secret (de care depinde buna stare a guvernelor, atunci când este vorba de chestiuni de stat);” de câte ori venea un curier cu știri importante, continua el, acestea se răspîndeau prin cârciumi mai înainte să ajungă curierul la principe.⁴² Consemnarea este semnificativă pentru precaritatea solidarităților create de paternalismul principelui.

Dar solidaritățile își află, fie și temporar, un sprijin temeinic în cultura elaborată la curtea princiară care se dovedește preocupată de conținutul și semnificația modelului de umanitate chemat să cimenteze solidaritățile. Acest model a stăruit întotdeauna în atenția cărturarilor de la curțile princiare și imperiale de pretutindeni; de aceea, el este capabil să ne introducă în partea cea mai subtilă și delicată a imaginarului unei societăți. Ernst Robert Curtius remarcă faptul că după războaiele civile, în perioada cunoscută sub denumirea de Pax Augusta, toți împărații au dorit să fie omagiați nu numai ca soldați viteji, dar și ca iubitori ai culturii; în topica panegiricului imperial, „împăratul e comandant de oști, suveran și poet în una și aceeași persoană.”⁴³ „Fantoma imperială” a reapărut în Europa în epoca absolutismului, când suveranilor le-au fost atribuite merite și calități care puteau să-i îndreptățească la dominarea lumii. Transmisă prin intermediul epopeelor care au glorificat pe Carol cel Mare cel care readusese în occident imperiul mutat în răsărit de Constantin cel Mare, atunci când acesta (după Dante) „și fece greco” -, simbolistica hrănită de ideea imperială a înflorit la curtea lui Carol Quintul, a Elisabetei, regina Angliei, comparată cu Astreea, și a monarhilor francezi, comparați cu Hercule.⁴⁴ Apelul frecvent la Constantin cel Mare la curtea lui Brâncoveanu se datorește faptului că asocierea era la îndemîna oricărui autor de laude, mai bine sau mai rău plătite; de aceea, îl întâlnim în prefete la cărți, în discursuri ținute în fața principelui, în poezii emblematice. În *Bucoavna* de la Alba Iulia, din 1699, chipul împăratului bizantin marchează patronajul lui Brâncoveanu asupra acestei tipărituri, fără ca numele lui să mai fie menționat undeva.⁴⁵ Sunt, însă, câteva referiri la Constantin cel Mare care ne fac să înțelegem că împăratul a avut un chip schimbător la curtea lui Brâncoveanu.

Poziții distincte apar cu claritate în discursurile pe care le-au ținut la curte Antim Ivireanul și fiul principelui, Ștefan. Cuvîntarea acestuia a fost tipărită în neogreacă la București, în 1702, ca exemplu de desăvîrșită artă retorică; Del Chiaro scrie, de altfel, că discursul „serviva di esercizio e di motivo per far apparire il profitto fatto negli studi.”⁴⁶ Dar nu avem de-a face cu un simplu efort de măiestrie oratorică. Demonstrînd că sfințenia nu este apanaj al celor care au părăsit lumea, fiul principelui argumentează că marele Constantin este un model întrucît a atins în lume acest grad suprem de

⁴⁰ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 38.

⁴¹ Facem apel aici la demarcările lui Robert Mandrou, *Introduction à la France moderne. Essai de psychologie historique*, Paris, Albin Michel, 1961.

⁴² Del Chiaro, *op. cit.*, p. 160.

⁴³ Ernst Robert Curtius, *Literatura europeană și evul mediu latin*, Edit. Univers, 1970, p. 209.

⁴⁴ Vezi Frances A. Yates, *Astraea. The Imperial Theme in the Sixteenth Century*, Routledge and Kegan Paul, 1975.

⁴⁵ Tipăritura a fost reeditată cu solide studii la Alba Iulia, 1988.

⁴⁶ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 52. Discursurile fiilor lui Brâncoveanu tipărite în greacă au fost traduse și comentate de Constantin Erbiceanu în *Patru cuvinte bisericesti compuse în grecește de Ștefan fiul lui Constantin Brâncoveanu*, 1891.

desăvârșire și adaugă : „cîți puternici ai lumii se pomenesc, cîți împărați se glorifică, toți îl urmează pe marele Constantin”. Așadar, Constantin cel Mare era un model de umanitate întrucît făcuse un început, cum spune oratorul, trecuse de coloanele lui Hercule și sanctificase puterea imperială. În schimb, Antim precizează că nu există posibilitate de conflict între puterea imperială și cea ecleziastică, dînd drept exemplu pe însuși împăratul bizantin care declarase în fața participanților la sinodul de la Niceea: „Voi în biserică, iar eu afară de biserică sînt pus de Dumnezeu episcop”. Cele două puteri se apleacă asupra unuia și aceluiași domeniu, al existenței umane, cu cele două laturi ale sale - lumea dinăuntru și lumea din afară. Deținătorul puterii politice, care se ocupă de cele din afară, este dator să exercite cu grijă dreptatea și să fie el însuși pildă de viață corectă. Iar pilda aceasta trebuie să aibă drept fundament smerenia, pentru că prin aceasta s-a dovedit mare Constantin: „se cuvenea ca un hirotonit întocmai cu apostolii să șază mai întîi la sfintele soboare, iar ca un smerit nu s-a arătat niciodată să șază, de nu vrea a ședa întîi toți părinții, și nu în scaun înalt, împărătesc, ci în scaun scund și prost.”⁴⁷ În timp ce fiul principelui pune în evidență „începutul” făcut în istorie de Constantin, Antim susține că împăratul a fost mare prin smerenia lui. Cele două argumentări se referă la două laturi ale aceluiași domeniu - la cele dinăuntru și cele din afară; ele nu abordează două domenii net deosebite - unul sacru și altul profan. În culturile tradiționale, profanul nu are o existență de-sine-stătătoare, iar ceea ce apare în ochii istoricului contemporan ca „o retragere obsesivă din fața lumii materiale” este, în fond, un refuz de a accepta că profanul poate avea propria lui autonomie.⁴⁸

În acest sens, directorul Academiei domnești, Sevastos Kymenites, într-o cuvîntare ținută în fața principelui, relua afirmația lui Grigore Teologul că „meșteșugul meșteșugurilor și știința științelor este ocîrmuirea celui mai schimbător și mai viclean dintre ființe, omul,” precizînd că un stăpînitor are drept primă obligație „grija și prevederea cu care este condus omul dinăuntru, adică omul cu suflet și cu minte.” Același citat îl dăduse cărturarul grec și în fața lui Șerban Cantacuzino, cu care prilej precisase că știința științelor este aceea care se ocupă de omul schimbător, celelalte științe care se ocupă cu lucrurile care rămîn mereu în aceeași stare fiind ușor de dobîndit.⁴⁹ Identificăm aici o clară ierarhizare a preocupărilor care nu încurajează cercetările asupra naturii ca obiect de-sine-stătător; în viziunea tradițională, natura face parte dintr-un ansamblu și nu poate fi analizată separat de întreaga „fire.”

Cele două poziții, aceea a lui Ștefan Brâncoveanu și a lui Antim, se limpezesc dacă le raportăm la apelul pe care l-au făcut la imaginea lui Constantin cel Mare cărturarii britanici din timpul Elisabetei. Întorcîndu-se spre biserica ortodoxă numai pentru că li se părea a fi o instituție antipapală, apologeții bisericii anglicane au dat o originală și insolită interpretare tocmai prezenței lui Constantin cel Mare la primul sinod de la Niceea. Scria episcopul Jewel în *Defence of the Apology*: „Nu dorim să facem plăcere principelui nostru cu vreo putere neobișnuită de noi inventată, ci doar îi dăm acea prerogativă și începătorie pe care le-a avut dintotdeauna prin porunca și cuvîntul lui Dumnezeu: adică să poarte grija de religia lui Dumnezeu, să facă legi pentru biserică, să asculte și să rezolve, dacă îi sta în putință, chestiuni de credință sau să le încredințeze celor învățați, să trimită pe episcopi și preoți la îndatoririle lor și să-i pedepsească pe cei care le încalcă... În acest chip a stat și a judecat treburi ecleziastice marele Constantin”. Constantin devine aici primul împărat care a supus biserica sub autoritatea lui. Pasul următor l-a făcut John Foxe în cartea în care rememora martirii bisericii protestante din timpul lui „bloody Mary” și unde amintea de „marele și puternicul împărat Constantin, fiul Elenei, o englezoaică din țara ta, preacreștină și vestită regină Elisabeta.” În inițiala C din carte se află un portret al Elisabetei.⁵⁰

Divergența română dintre curte și mitropolie nu a mers atît de departe. Dar imaginea schimbătoare a lui Constantin cel Mare ne poate indica natura conflictului dintre principe și mitropolit,

⁴⁷ Antim Ivireanul, *Opere*, Edit. Minerva, 1972, p. 117.

⁴⁸ Expresia aparține lui Cyril Mango (*Byzantium. The Empire of New Rome*, Weidenfeld and Nicolson, 1980, p. 224) care evaluează civilizația bizantină din optica omului de astăzi, de unde etichetări amuzante care acoperă opacități.

⁴⁹ Texte editate în română în *Scrieri și documente grecești. Documente Hurmuzaki*, vol. XIII, Buc., 1914, p. 189-218.

⁵⁰ Frances A. Yates, *op. cit.*, p. 42-43.

precum și direcția în care s-a îndreptat cultura curteană din acest răstimp. Așa ne explicăm apelul la *Donatio Constantini* în favoarea primatului puterii ecleziastice, pe care îl întâlnim la Ilarion al Râmnicului, ulterior depus. Putem avansa ideea că în timpul lui Brâncoveanu s-a format la curtea princiară o „republica literară”, o microcultură care și-a asumat rolul de a da tonul în societatea românească și care a format nucleul modelului cultural brâncovenesc. Preocuparea de a tipări cărți pentru înțelepciunea „din afară” - *Pildele filosofești* sau *Floarea darurilor* - se înscrie în această microcultură.⁵¹ Curtea princiară nu respinge și nici măcar nu contestă acțiunea puterii ecleziastice, atîta timp cît ea nu se amestecă în politică, dar justifică libera acțiune a puterii seculare în domeniul social-politic. Discursul lui Ștefan Brâncoveanu susține că prototipul modelelor de umanitate, al sfîntului, nu trebuie căutat numai în rîndul clericilor, ci și al deținătorilor puterii laice. Constantin este cu atît mai mare cu cît a știut să evite capcana în care au căzut mulți dintre predecesorii lui. „Cei vechi numeau pe orice împărat tiran, scrie Ștefan Brâncoveanu, și puțin cîte puțin a rămas denumirea pentru stăpînitorii nedrepti probabil pentru că fiind cei drepti foarte rari, un viciu atît de comun putea să ducă la o denumire comună. Greu este ca împăratul să nu devină tiran, cînd nu are pe cineva superior în preajmă.” Dar Constantin nu s-a lăsat amăgit de laude și de patimile hrănite de putere: „ți-ai astupat urechile ca un alt înțelept Odiseu la cîntarea cea atrăgătoare a sirenelor corupte.” Se poate observa, totodată, cum vechea idee bizantină, preluată din oglinzile principilor, anume că prima obligație a unui împărat este să fie un binefăcător, un „everghet”, se combină cu paternalismul promovat de politica absolutismului contemporan lui Brâncoveanu.⁵²

Interesant este faptul că dezbateră are loc la curtea brâncovenească unde activitatea culturală este continuă și intensă, fără să aibe pereche în curtea moldovenească, mai supusă vicisitudinilor; nici Miron Costin, nici Dimitrie Cantemir nu fac referire la imaginea împăratului Constantin, care nu apare nici măcar în discursul fictiv pe care-l ține la ceasul morții Constantin Cantemir în viața scrisă de fiul lui. Discursul pare o „ars moriendi” recitată de un cavaler medieval. Demn de reținut este și faptul că în critica pe care Constantin Cantacuzino o face „monarhiei” papale se află o respingere a ideii că puterea trebuie concentrată într-o singură mîna, fie ea politică, fie ecleziastică.⁵³ La curtea brâncovenească, imaginea „bunului principe” este propusă colectivității ca un factor de coeziune în fața asalturilor date de forțe confesionale și politice; argumentarea nu-și culege datele din imediat, ci revine la principii.

Modelul cultural inspirat și dirijat de curtea brâncovenească nu a avut forța de iradiere a modelelor apărute în societățile aflate în plină expansiune, precum Franța sau Anglia. Mijloacele principelui român și contextul internațional în care se mișca el nu-i permiteau să impună ideile care-l ghidau sau formele pe care le iubea; el se află confruntat cu contrareforma și expansionismul habsburgic, cu tensiunile din Istanbul, unde sultanii își pierd tronurile atunci cînd îi supără pe ieniceri și unde dragomanii se strecoară între spiritul discreționar al Porții și mișcările calculate ale diplomaților europeni, cu speranța că pot lua locul domnului de la București sau Iași, cu începutul decadentei Poloniei care provoacă zguduiuri în Sud-Estul european, cu apariția unei noi forțe, în curs de rapidă afirmare, Rusia lui Petru cel Mare, cu tensiunile din republica imperială venețiană. În cărțile române sau grecești tipărite în vremea sa se reflectă marile confruntări de idei din Istanbul cu referiri dese la Chiril Lukaris, și din Kiev, cu referire la Petru Movilă; dinspre Veneția vine o caldă adiere, dar cetatea se îndepărtează, după cum deducem din cronica lui Radu Greceanu în care Veneția nu apare ca forță politică sau culturală, în schimb un loc important îi este acordat Lordului Paget, dar aflat în trecere. La Veneția se duc, însă, tineri care învață pictura, așa cum la Padova ajung bursieri ai domnului. Modelul românesc este un model de concentrare, repliat asupra valorilor verificate și dornic să asimileze tot ceea ce nu contrazice sistemul tradițional de valori, dar nu vizează expansiunea spre care nu are posibilitatea

⁵¹ Mai pe larg în lucrarea noastră, *Cărțile de înțelepciune...*

⁵² Vezi Alain Ducellier, *Les Byzantins*, Paris, Seuil, 1988, p. 90, și Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, Edit. Acad., 1983, în special p. 27-30.

⁵³ Vezi *Cronicari munteni*, Buc., 1969, vol. I, p. 59-60.

să se îndrepte.⁵⁴ Umanismul civic care îi formează nucleul nu este un umanism ce are în centrul său omul fără să știe ce capacitate are acest om, ci un umanism întemeiat pe latină și greacă, pe studiul Antichității și pe tot ceea ce a produs umanismul bizantin, prea puțin cunoscut, pînă astăzi, în Occident.⁵⁵ Acest umanism apărut mai înainte de căderea imperiului a pătruns prin filieră greacă în cultura română și s-a îmbinat cu ideea de om transmisă de literatura patristică și de mai noile culegeri de înțelepciune de origine orientală, unele dintre ele. Umanismul a propus un model de umanitate și acest aspect îndreptățește caracterizarea curentului intelectual din țările române ca un umanism, care nu poate fi redus numai la lectura lui Aristot și a lui Cicero. Modelul de umanitate se detașează din paginile umaniștilor români care și-au desfășurat activitatea datorită climatului pe care a știut să-l creeze Constantin Brâncoveanu. Formarea oamenilor „adevărați” a fost și scopul umanismului italian: căci, afirmă Eugenio Garin, „educația umanistă nu înseamnă, așa cum se crede îndeobște, studiu gramatical și retoric sie-însuși suficient, ci formarea unei conștiințe umane deschisă spre toate direcțiile, prin cunoașterea temeinică istorică-critică a tradiției culturale. „Litterae” sînt tocmai mijlocul de a dilata personalitatea noastră dincolo de locul unei anume situații, pentru a o pune în contact cu experiențe exemplare din istoria oamenilor.”⁵⁶ Cavalerul și cărturarul s-au întîlnit în cultura română pentru a forma oameni capabili să înfrunte lăcomia și cruzimea celor care dețineau, fie și pentru cîteva luni, puterea și care aveau să martirizeze pe distinsul principe român.⁵⁷

Modelul elaborat în epoca brâncovenească nu a iradiat într-o Europă în care comunicarea era încă precară, iar clișeele mentale extrem de tenace; acest model apăruse într-o zonă ce părea dominată toată de semilună și scufundată în „rătăcirea schismatică.” Și în secolul 18 filosofi occidentali aveau să se întrebe dacă „a fost Marele turc european.”⁵⁸ Dar modelul a transmis cultură în zona în care a fost difuzat prin carte, mai ales, sau prin învățămînt, după cum mărturisesc cărturari din această parte a lumii. Interesant este că patriarhul Atanasie al Antiohiei laudă tocmai activitățile care formează baza modelului și despre care vorbea Radu Greceanu: „multe și mărețe clădiri și zidiri, spre folosul și binefacerea locuitorilor, în special licee și școale de deosebite științe și învățături - școli grecești, slavonești și românești și pentru aceste limbi ați făcut și tipografie.”⁵⁹ Modelul cultural român nu a cunoscut iradierea modelelor francez sau englez; construit pe o bază economică redusă, supusă exigențelor haotice ale Porții otomane, modelul a inspirat oameni de cultură din Balcani și Orientul apropiat. Este, așadar, cu puțință să vorbim despre o iradiere sud-est europeană a modelului român, așa cum trebuie să ținem seama de aceste modele de concentrare atunci cînd refacem cultura europeană în totalitatea ei.⁶⁰

În timp, modelul a iradiat după ce martirajul principelui a revenit în conștiința publică românească și după ce cercetarea trecutului nostru a făcut progrese, în perioada interbelică, prin lucrările lui Balș și ale lui G. M. Cantacuzino, prin exegezele competente ale lui Nicolae Cartoian. Descoperirea osemintelor voievodului în 1932 și omagierea din 1934, cînd reînhumarea osemintelor s-a făcut cu deosebită pompă,⁶¹ au readus în conștiințe pilda unui mare voievod. Dar încă din 1914, Nicolae Iorga îl

⁵⁴ Vezi primul capitol din cartea noastră *Umaniștii români...*: „Expansiune și concentrare.”

⁵⁵ Ne referim aici la opiniile exprimate pe marginea cărții noastre *Umaniștii români...* de către profesorii Klaus Heitmann (în „Südost-Forschungen”, 35, 1976, p. 368-370) și Harald Zimmermann (în „Francia”, 1978, 6, p. 804-805).

⁵⁶ Eugenio Garin, *Educazione umanistica in Italia*, Bari, Laterza, 1971, p. 13.

⁵⁷ Mai pe larg în capitolul „Cavalerul, umanistul și cărturarul” din cartea noastră *Umaniștii români...*

⁵⁸ Vezi studiul cu acest titlu din cartea noastră *Călătorii, imagini, constante*. Dar a rămas pînă astăzi între cărturarii străini opinia că ideile Renașterii italiene au pătruns „prin trei canale principale, prin Ungaria, Polonia și Grecia, respectiv prin intermediul lui Zamoyski, Báthory și al Fanarioților” (nici mai mult, nici mai puțin!), afirmă Giovanni Fabris, *Gli scolari illustri della Università di Padova*, Padova, 1941, p. 22.

⁵⁹ BRV, p. 428.

⁶⁰ Este ceea ce am susținut în studiul nostru *Structure et rayonnement des modeles culturels dans l'Europe du Sud-Est*, în *Mélanges Robert Mandrou*, Paris, Presses Universitaires de France, 1985, p. 537-542.

⁶¹ Vezi Antonie Plămădeală, *Contribuții istorice privind perioada 1918-1939*, Sibiu, 1987, p. 32-34, și capitolul despre Brâncoveanu din lucrarea *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, București, 1987.

prezentase pe principe ca pe un exemplu, în preajma marii încheștări care avea să împlinească unirea tuturor românilor: „Domn autonom în țara lui, înconjurat cu prestigiu superior al cesarilor constantinopolitani ai lui Constantin cel Mare, în întreaga lume a Orientului, aceasta a fost situația lui Constantin Vodă Brâncoveanu.”⁶² Marele istoric avea să revină la acest moment pe care avea să-l înfățișeze în sinteza sa de istoria românilor ca epoca „monarhiei culturale” cu valoare, deci, exemplară, iar în 1934, când direcții sumbre se profilau în Europa, Iorga avea să vorbească despre „valoarea națională a lui Constantin Vodă Brâncoveanu” și să reliefeze „partea din sufletul nostru pe care el a întrupat-o, expresia de românism care se înfățișează printr-însul.”⁶³ Mai mult, epoca plămădise un stil la care arhitectul Ion Mincu recomanda să revină arta românească contemporană; ca exemplu de frumusețe rezultată, mai ales, din armonia formelor, el realiza „Bufetul” de la Șosea în 1891. După el, orientarea a mers fie în această direcție, fie spre arhitectura rurală. Dar, observa pertinent G. M. Cantacuzino stilul autohton nu trebuia căutat nici într-un trecut apropiat și nici nu trebuia inspirat de „semănătorismul romantic și demagog care își continua ravagiile. «Biserița din Răzoare» a rămas cea mai reprezentativă expresie spirituală a trecutului românesc!”⁶⁴ Împotriva acestor tendințe nefaste, rafinatul arhitect recomanda o întoarcere spre sursele chiar îndepărtate ale civilizației românești, cele puse în lumină de Vasile Pârvan, și se oprea la arta brâncovenească, căreia i-a consacrat pagini ce trădează o subtilă înțelegere a legăturii dintre arta și mentalitatea epocii: „Arta brâncovenească este pentru noi semnul că există undeva în lumea formelor și a ideilor o țară a Făgăduinței unde se vor realiza însușirile noastre artistice dintre care atâtea dorm încă în somnul lor letargic cum dorm în munții, încă nespintecați, în somnul lor inform coloanele viitoarelor peristiluri, ce-și vor arunca umbra pe pământul țării noastre. Epoca brâncovenească este o platformă de unde aspirația își poate lua zborul; epoca brâncovenească conține în spiritul legilor sale un program de realizări pentru mai multe secole. Când analizăm operele acestei epoci de izbînzii și aruncăm pe urmă o privire asupra secolelor premergătoare, vedem îndată că perioada brâncovenească este aceea în care sufletul românesc a intrat în stăpînirea posibilităților sale creatoare. De aceea domnia brâncovenească este mai mult decît un simplu capitol al evoluției noastre; ea începe o era nouă în care mai trăim, ea înseamnă începutul maturității noastre artistice.”⁶⁵ G. M. Cantacuzino s-a oprit, de aceea, îndelung în fața palatului de la Mogoșoaia, „cea mai frumoasă locuință românească.” Semnificativ este și faptul că, în timp ce pentru expoziția internațională de la Paris din 1867 fusese ales drept motiv artistic reprezentativ Curtea de Argeș, biserica lui Neagoe, la expoziția internațională tot de la Paris din 1889 pavilionul românesc oferea vizitatorilor o probă de stil brâncovenesc, reproducerea acestui pavilion putînd fi privită și azi la „Bufetul” de la Șosea. Tot astfel, atunci, cînd în „The Cathedral of Learning”, în sălile de la intrarea în universitatea din Pittsburgh a trebuit să fie decorată sala rezervată României, a fost ales un mozaic ce reproduce marea frescă voievodală de la Hurez și care poate fi contemplată și azi în clădirea de peste ocean.

Conținutul modelului brâncovenesc a fost legat de timp, așa cum se întîmplă cu toate modelele, dar el a supraviețuit prin partea cea mai nobilă a oricărui model, prin formele artistice, și a conturat un stil. Ceea ce menține acest stil în adîncul conștiinței românești este, fără îndoială, sacrificiul marelui voevod care a dat perenitate operei sale. Spune, într-un loc Radu Greceanu: „Iar luminatul domn, între toate valorile ce de către turci avea, neconținut iubind a înfrumuseța în tot felul curtea cea domnească, între altele au făcut și slomnul cel de cărțile domnești din București de piatră din temelie.”⁶⁶ În ciuda suspiciunilor și a stupidității care amplificau povara treburilor curente, principele a acoperit vechile ctitorii într-o hlamidă de frumusețe și a presărat propriile sale ctitorii pe drumul pe care-l făcea adesea, itinerar al culturii și al aspirației care biruie suspiciunea și stupiditatea. „Dacă domnia lui, scrie inspirat

⁶² Nicolae Iorga, *Valoarea politică a lui Constantin Brâncoveanu*, Vălenii de Munte, 1914.

⁶³ N. Iorga, *Sfaturi pe întunerec*, Edit. Militară, 1976, p. 25.

⁶⁴ G. M. Cantacuzino, *Izvoare și popasuri*, Edit. Eminescu, 1977. p. 416.

⁶⁵ G. M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 143.

⁶⁶ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 206.

G. M. Cantacuzino, n-a fost decît un lung joc periculos, ce-și încerca norocul în mijlocul vicleniilor lăuntrice și mișeliilor exterioare, joc care n-a încetat a fi o singură clipă o sfidare a soartei care trebuia să se răzbune crunt în urmă, arta brâncovenească nu trădează o clipă lunga suferință a mîndrului boier... Epoca lui Constantin Brâncoveanu, judecată după operele lăsate, este singura epocă de destindere, în care un surfs vioi și optimist a luminat fața trudită a neamului nostru.⁶⁷

⁶⁷ G. M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 128-129, 197.

Constantin Brâncoveanu și cronistica epocii sale

Aurora Ilieș

Grija de a nu lăsa să piară în uitare faptele și viețile domnilor înaintași a existat și la românii de la sud de Carpați, dar istoriografia munteană se deosebește mult de cea a Moldovei prin puținătatea datelor privind perioada de încheiere a țării. Sumarele anale slavone care le-au consemnat n-au mai ajuns însă pînă la noi ca scrieri de-sine-stătătoare și nici în forma lor inițială. Acel laconic letopiseț pentru veacul de început al statului feudal nu sporește în conținut nici măcar în secolul al XV-lea și prea puțin în cel de al XVI-lea. Tot ce s-a conservat și se cunoaște astăzi provine din cronici mult mai târzii.

Facțiunile boierești rivale, Cantacuzinii și Bălenii, din vremea statului nobiliar al celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea din Țara Românească, au beneficiat fiecare în parte de condeiul a cîte unui „istoriograf” mai mult sau mai puțin înzestrat, care prin alcătuirile sale le slujea țelurile politice, lăuda domniile care le erau favorabile și înfiera pe boierii adversari și pe voievozii ce-i ocroteau pe dușmani. Istorisirea acestora trebuia să capete un început, să fie strîns legată de istoria pămîntului românesc. În consecință, ei s-au văzut siliți să apeleze la cronica țării. Această cronică, întocmită după părerea unor cercetători în vremea lui Matei Basarab,¹ iar după alții, în primele decenii ale celei de-a doua jumătăți a veacului al XVI-lea, cînd s-a alcătuit și introducerea despre Negru-vodă,² a compilat tot ce se mai păstra pînă atunci cu privire la istoria țării și anume acele sumare anale traduse din limba slavonă, iar pentru completarea unor lipsuri s-a recurs la tot felul de scrieri: legende, inscripții, cronici de-sine-stătătoare sau cronici străine (Viața sfințului Nifor, Cronica Buzeștilor, poema lui Stavrinus, Cronica lui Matei al Mirelor și în cele din urmă cea a lui Matei Basarab). Acestea adunate la un loc, ordonate cronologic, trebuiau să prezinte o succesiune și oarecare cursivitate, conturînd uneori o imagine palidă a evenimentelor petrecute în veacurile precedente. La această compilație s-au adăugat în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al XVII-lea (cam după 1660) evenimentele clădite pe rivalitățile celor două facțiuni amintite mai înainte.

În atare împrejurări au luat ființă și au ajuns pînă la noi în copii manuscrise *Istoria Țării Românești de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini (1290- 1690)*, numită de istoricii din zilele noastre *Letopisețul Cantacuzinesc*³ și *Istoriile domnilor Țării Românești (1290-1728)*, de vornicul Radu Popescu.⁴ Cea dintîi favorabilă Cantacuzinilor, iar cea de a doua favorabilă facțiunii Bălenilor. Potrivit părerilor unor cercetători partea de început a *Istoriilor* pînă la 1688 n-ar aparține

¹ P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. V, București, 1962, p. 205 și urm.; idem, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, 398 p.; cf. și descoperirea în Liban a unei *Istории a Țării Românești*, în limba arabă, publicată de Virgil Cîndea: *Letopisețul Țării Românești (1292-1664), versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii”, tom. 23 (1970), nr. 4, p. 673- 693. Această cronică produce unele nedumeriri care n-au fost încă elucidate.

² Ștefan Andreescu, *Considérations sur la date de la première chronique de Valachie*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XII, 1973, nr. 2, p. 361-373, cu argumentația solidă că în analele slavone era cuprins și descălecatul lui Negru-vodă.

³ *Istoria Țării Românești 1290-1690 sau Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, 251 p. N. Iorga o atribuie logofătului Stoica Ludescu în *Cronicele muntene întîiul memoriu. Cronicele din secolul al XVII-lea*, extras din *Analele Academiei Române*, Mem, sect. Ist., s. II, t. XXI, București, 1899, p. 23-24.

⁴ Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ediție critică de Const. Grecescu, studiu introductiv de Eugen Stănescu, notă asupra ediției de Dan Simonescu, București, 1963, 338 p.; Izvoarele narative ale Țării Românești s-au mai bucurat de o ediție cu titlul: *Cronicari munteni*, îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol I și II, București, 1961; cf și Constantin Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906, p. 37, 120.

vornicului Radu Popescu, ci unui anonim, de aceea ea a fost numită *Cronica Bălenilor*.⁵ Nicolae Iorga atribuie această parte lui Constantin căpitanul Filipescu.⁶

Din confruntarea între facțiunile boierești au rămas victorioși în cele din urmă Cantacuzinii, prin înălțarea la tron a lui Șerban-vodă (1678-1688). Desigur că Letopisețul Cantacuzinesc putea circula în voie în vremea acestui domn, dar nu și *Istoriile*, care au trebuit să fie tănuite. Poate că și Șerban vodă proiecta o istorie a stăpînirii sale, potrivit veleităților de mare cîrmuitor, descendent al bazileilor Bizanțului, erijat în eliberator al popoarelor creștine îngenuncheate sub stăpînire otomană, așa cum îi infățișează Neculce: „Șerban-vodă avea bună nădejde că va dezbate toată creștinătatea din Țarigrad încoace de supt mîna turcilor... gîndul și gătirea lui Șerban-vodă era să fie el împărat în Țarigrad.”⁷ N-a mai apucat însă să-și vadă realizate aceste gînduri mărețe în zbuciumata sa domnie, încolțită și de primejdia expansiunii imperialilor.⁸

Odată cu ridicarea în scaun a lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), se produce sub oblăduirea sa acel răgaz de peste un sfert de secol atît de necesar creațiilor de ordin spiritual, răgaz oferit de altfel și de ambianța externă, dar vegheat de grija voievodului de a-și păzi țara de invazii străine sau de participări militare în folosul altora.⁹

Gloria la care năzuiește Brâncoveanu - întocmai ca înaintașul Neagoe-vodă - nu este cea a armelor, ci a ctitoririi operelor culturale; ele vor conferi Țării Românești un covîrșitor prestigiu. Toate acestea aveau menirea să împlinescă în Țara Românească formula Renașterii despre rolul domnului, care se ridică deasupra boierimii prin aureola creațiilor artistice și culturale ale stăpînirii sale.

Dar prestigiul de care se bucura Brâncoveanu îl împărțea totuși cu cîteva familii mari boierești, mai ales cu unchiul său, cu învățatul stolnic Constantin Cantacuzino și cu fratele acestuia, Mihai spătarul. Acești doi frați îl înălțaseră în scaun pe Constantin vodă. Stolnicul conducea politica externă și supraveghea corespondența diplomatică, purtînd o corespondență proprie, în special cu țarul Petru I,¹⁰ și avea agenții săi fără controlul domnului, care îi îngăduia să acționeze după bunul său plac, în calitate de eminentă cenușie a tronului. Celălalt frate, Mihai, în dregătoria de mare spătar, avea conducerea oștirii.

În condițiile patronajului cultural domnesc se impunea de la sine alcătuirea unei cronici

⁵ P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei...*, p. 195-255; Al. Piru, *Istoria literaturii române de la începuturi pînă azi*, București, 1981, p. 21; cf. și Dumitru Velciu, *Cronicarul Radu Popescu*, București, 1987, p. 127 și urm., care combate cu argumente solide această părere.

⁶ Constantin căpitanul Filipescu, *Istoriile domnilor Țării Românești, cuprinzînd istoria munteană de la început pînă la 1688*, compilate și alcătuite de..., publicate din nou de N. Iorga, București, 1902, XXXIX + 228 p. + errata + 6 p.; idem, *Cronicele muntene...*, p. 338-361.

⁷ Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 295.

⁸ Virgil Zaborovschi, *Politica externă a celor trei principate, Țara Românească, Transilvania și Moldova de la asediul Vienei (1683) pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688)*, București, 1925, p. 135 și urm.; Paul Cernovodeanu, *Bucarest, important centre potitique du sud-est européen à la fin du XVII-e siècle et au commencement du XVIII-e siècle*, în „Revue des études sud-est européennes”, IV (1966), nr. 1-2, p. 148-149; Fl. Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la Fanarioți. Observații asupra politicii externe românești*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VIII, București, 1975, p. 132-133.

⁹ Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod*, ediție critică și studiu introductiv de Aurora Ilieș, București, 1970, p. 106, 168-169. Brâncoveanu a știut să-și ferească populația de apăsătoarele obligații față de Poartă (provizii, construcții de cetăți etc.) prin convertirea lor în bani.

¹⁰ Antonio Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* (ed. N. Iorga), București, 1914, p. 157. El spune că toți secretarii lui Brâncoveanu erau puși sub ordinele stolnicului Constantin Cantacuzino, care dirija corespondența externă. Cf. și *Călători străini despre țările române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1983, p. 386-387; A. A. Stourdza, *Constantin Brancovan, prince de Valachie, 1688-1714*, tome III, Paris, 1915, 302 p.; L. E. Semenova, *Din istoria relațiilor româno-ruse de la sfîrșitul sec. XVII - începutul sec. XVIII*, în „Analele româno-sovietice”, Istorie, XIII (1959), nr. 2, p. 109-133; idem, *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente între Țara Românească și Rusia la sfîrșitul sec. XVII și începutul sec. XVIII*, în „Romanoslavica”, V (1962), Istorie, p. 29-51; C. Șerban, *Legăturile stolnicului Constantin Cantacuzino cu Rusia*, în „Studii și articole de istorie”, II, publ. a Soc. de științe istorice, 1957, p. 237-254; idem, *Contribuții la repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii”, XIX (1966), nr. 4, p. 683-705, și Virgil Cîndea, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, omul politic, umanistul (I)*, *ibidem*, p. 660-661.

oficiale,¹¹ care să reprezinte nu numai o manifestare culturală, dar în același timp și un instrument politic.

Brâncoveanu nu se mai putea mulțumi cu un oarecare logofețel de cancelarie pentru a realiza acest deziderat. De altfel cronica sa trebuia să se desprindă de letopisețul țării (Letopisețul Cantacuzinesc); el nu corespundea în nici un fel năzuințelor brâncovenești, letopiseț „netocmit, încurcat și scurt,” cum se exprimă nemulțumit unchiul său, învățatul stolnic Constantin Cantacuzino, care lucra încă din vremea lui Șerban vodă la istoria începuturilor țării.¹² Rezultatele remarcabile la care ajunsese stolnicul, prin cercetarea izvoarelor fie antice, fie ale umaniștilor în limbile latină sau greacă bizantină, asupra antichității, au stimulat probabil și pe nepotul său și domnul țării să apeleze la condeiul unui cărturar stăpîn pe o cultură clasică, cu deosebite calități de elenist vestit în epocă: Radu logofățul Greceanu.

Erau pe atunci doi frați Radu și Șerban Greceanu, a căror operă este strîns legată de activitatea culturală a lui Brâncoveanu. Nu erau boieri mari, erau fiii unui modest stăpîn de pămînt din satul Greci al vechiului județ Vlașca.¹³ Ei n-au ocupat ranguri înalte în ierarhia boierească a vremii, Radu a rămas toată viața lui simplu logofăt. Nu cunoaștem unde și-au făcut studiile cei doi frați. Și unul și celălalt sînt cunoscuți ca oameni de condei încă din domnia lui Șerban vodă Cantacuzino, unchiul și predecesorul lui Brâncoveanu, în vremea căruia traduc în limba română, sub conducerea stolnicului Constantin Cantacuzino, *Biblia* (1688).¹⁴ Tot împreună traduc din grecește *Mărgăritarele*,¹⁵ atribuite lui Ioan Hrisostomul, iar Radu logofățul a dat singur traducerea *Mărturisirii ortodoxe*¹⁶ a lui Petru Movilă. Apoi trudește timp mai îndelungat la tipărirea *Mineelor*,¹⁷ care vād lumina tiparului în 1699. Activitatea poetică a logofățului Radu ne este cunoscută din dedicațiile versificate la stema țării, așezate în fruntea tipăriturilor brâncovenești.¹⁸ Mai traduce în stihuri și tot din grecește *Povestea de jale*, închinată memoriei lui Constantin Cantacuzino postelnicul, ucis în 1663, la porunca lui Grigore I Ghica.¹⁹

Rodnica activitate desfășurată de logofățul Radu îl recomanda cu prisosință să înfăptuiască opera laică închinată voievodului și anume istoria acestei domnii.

Cronicarul brâncovenesc n-a pornit să scrie istoria sa chiar din primul an al domniei, căci împrejurările nu o îngăduiau.²⁰ Abia după victoria de la Zărnești (1690) asupra imperialilor²¹ și

¹¹ Istoria domniei lui Brâncoveanu nu continua cronica țării, căci autorul spune: „De vreme ce ale altor domni vieți și istorii mai denainte întru neuitare de alții au rămas la letopisețul țării..., iar noi de aicea începem viața acestuiaș (a lui Brâncoveanu), care mai sus am zis, cum și în ce chip s-au rădicat și domnia au luat” (Radu logofățul Greceanu, *Istoria...*, ed. cit., p. 54).

¹² Constantin Cantacuzino stolnicul, *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, ed. îngr. de M. Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol. I, București, 1961, p. 5, iar la p. 8, stolnicul spune din nou că letopisețul țării este „scurt, întunecat și fără orîndială”.

¹³ C. Filitti, *Cine erau frații cărturari Radu și Șerban Greceanu*, extras din „Revista istorică română”, IV (1934), p. 7; tot el spune că pînă la tratatul de la Adrianopol, județul Vlașca se întindea pînă la Găești, unde era chiar reședința, *ibidem*. Cel care semnalează pentru prima oară numele fraților cărturari după moșia Greci este I. Ionașcu, în *Biserici, chipuri și documente din Olt*, Craiova, 1934, p. 268-269, cf. și P. V. Năsturel, *Biserica Stavropoleos din București*, 1906, p. 24-25.

¹⁴ Virgil Cîndea, în studiul *Semnificația unui act de cultură feudală*, publicat în „Studii”, XVI (1963), nr. 3, p. 651-671, socotește pe cei doi frați Greceanu numai ca „revizori” și editori ai textului Vechiului Testament din Biblia de la 1688, traducerea acestei părți aparținînd spătarului Nicolae (Milescu). Cf. și părerea lui N. A. Ursu pentru rolul mitrop. Dosoftei la traducerea Vechiului Testament (Dosoftei, *Opere*, vol. I, București, 1978).

¹⁵ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche* (1508-1830), I, București, 1903, p. 281-291.

¹⁶ *Ibidem*, p. 315-324.

¹⁷ *Ibidem*, p. 368.

¹⁸ Cu excepția celor de la Biblia lui Șerban Cantacuzino, celelalte toate figurează la tipărituri brâncovenești, *ibidem*.

¹⁹ E. Vîrtosu, *O povestire inedită în versuri despre sfîrșitul postelnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1940, 23 p. Traducerea lui Greceanu a văzut lumina tiparului, probabil înainte de 1699, *ibidem*, p. 6. Cf. și Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII - XVIII)*, studiu și ediție critică, București, 1967, p. 35-48.

²⁰ Primii ani ai domniei lui Brâncoveanu nu oferă condiții începerii unei astfel de opere. Frămîntările externe și interne se potolesc abia după 1693. Presiunile exercitate asupra Țării Românești de Austria prin cuceririle sale în Europa de mijloc și pătrunderea trupelor ei pe pămînt românesc îl determină pe Brâncoveanu să provoace o invazie

după ce au fost lichidați boierii vrăjmași, Staico Merișanul (Bucșanu) și complicitii săi (1693),²² Greceanu s-a putut așterne la scris, povestirea primilor ani făcându-se din memorie.²³

Apoi sînt notate an de an faptele ce păreau domnului memorabile. La împlinirea a zece ani de stăpînire, Radu logofătul compune o predoslovie (de fapt o dedicație) pe care o așează în fruntea celor 43 de capitole scrise pentru acest răstimp. În această dedicație, Greceanu elogiază originea strălucită a domnului „care despre tată din Basarabi să trage,²⁴ iară de cătră mumă din neam împărătesc, din prea fericitul Ioan Cantacuzino.”²⁵ Mai sînt lăudate virtuțile sale politice „blîndețea” de care dă dovadă, precum și activitatea culturală și constructivă: „case dumnezeiești multe den temelii ai rădicat... altele cu ziduri ai înnoit și ai întemeiat... cît poci zice că mai nici o mănăstire... n-au rămas neîntărită... nu numai aicea în țară, ci și prent-alte țări striine, prin limbi păgîne, biserici creștinești ai făcut... și cărți multe bisericești... cu cheltuiala mării tale s-au tipărit... și școale de învățaturi elinești și slovenești măria ta ai făcut.”²⁶

Sumarele știri ce răzbat în cronica oficială aruncă o lumină plăpîndă asupra vastei și rodnicei activități culturale și constructive susținută generos de domnul Țării Românești. Ele trebuie completate cu alte izvoare pentru a da cu adevărat măsura realizărilor brâncovenești.

Această primă parte a cronicii mai sărbătorește un eveniment - numirea pe viață a lui Brâncoveanu în scaunul țării.²⁷

Autorul continuă scrierea sa oficială pînă în 1707, cînd izbucnește un conflict - cu rădăcini mai adînci - între domn și Cantacuzini, în privința exercitării puterii și a avantajelor materiale la care aspirau și Cantacuzinii.²⁸ În aceste împrejurări Mihai Cantacuzino a fost destituit din dregătoria de mare spătar.²⁹ În cele din urmă se ajunge la un compromis politic, domnul fiind nevoit să cedeze în fața puterii Cantacuzinilor, iar aceștia, prin alți membri ai familiei lor, au păstrat poziții importante în conducerea țării.³⁰ În sprijinul lor a intervenit mai ales țarul Petru I al Rusiei.³¹ Dar animozitățile au rămas vii și Brâncoveanu a considerat că Radu logofătul nu trebuie să arate nici o îngăduință față de adversari.

În consecință, în acel an 1707, Greceanu primește ordin să refacă toată partea cronicii cuprinzînd perioada 1700- 1707 și să dezvăluie crudul adevăr. Așadar pentru această parte există două redacții, una moderată și prudentă, cealaltă care destăinuie toate uneltirile ținute secrete pînă atunci. Între altele ne este arătat complotul pus la cale de boierii potrivnici care vizau răsturnarea domnului în 1700; printre complotiști: Dumitrașco paharnicul Corbeanu, Constantin Știrbei vel

tătărăscă pentru a le alunga (Radu logofătul Greceanu, *ed. cit.*, p. 63 și urm.).

²¹ *Ibidem*, p. 76-80. Și cronicile turcești relatează despre campania militară condusă de Brâncoveanu în Transilvania și despre victoria de la Zărnești. Mustafa A. Mehmet, *Cronici turcești privind țările române*, Extrase, vol. III, București, 1980, p. 168.

²² Radu logofătul Greceanu, *ed. cit.*, p. 92-96.

²³ Că evenimentele din primii ani ai domniei lui Brâncoveanu sînt povestite din memorie rezultă și din relatările cronicarului: „cîte a ținea minte am putut,” dar ca martor nemijlocit: „care în zilele noastre s-au întîmplat” (*ibidem*, p. 54).

²⁴ *Ibidem*, p. 52.

²⁵ *Ibidem*. Maica sa, Stanca, era fiica postelnicului Constantin Cantacuzino.

²⁶ *Ibidem*, p. 53. Cf. Victor Papacostea, *Doi bursieri ai lui Petru cel mare la școlile din București*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 1, p. 115- 129; I. Ionașcu, *Cu privire la data întemeierii Academiei domnești de la Sf. Sava din București*, în „Studii”, XVII (1964), nr. 6, p. 1253-1271; Gh. Cronț, *Academia domnească din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, în „Studii”, XVIII, (1965), nr. 4, p. 833-848; Victor Papacostea, *La fondation de l'Académie grecque de Bucarest*, în „Revue des études sud-est européennes”, IV (1966), nr. 1-2, p. 115-145 și nr. 3-4, p. 413-436; Ariadna Camariano-Cioran, *Acemiile domnești din București și Iași*, București, 1971, 328 p. și aceeași, *Les Académies princieres de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Athenes, 1974; Alexandru Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română (1600-1818)*, București, 1972, 270 p.; idem, *La noble action culturelle des pays roumains*, în „Roumanie Pages d'histoire”, Bucarest, 1981 (6), nr.2, p. 128-148.

²⁷ Domnia pe viață i-a fost acordată lui Brâncoveanu în două rînduri; întîi în 1699 și a doua oară în 1703. Radu logofătul Greceanu, *ed. cit.*, p. 126, 145 și 221.

²⁸ Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 293.

²⁹ A. A. Stourdza, *Constantin Brancovan, prince de Valachie 1688-1714*, tome III, Paris, 1915, p. 171 și urm.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Письма и бумази Петра беликозо*, VI, Petersburg, 1889, p. 176.

clucer, Radu clucerul Popescu (cronicarul) și alții,³² apoi intrigile dragomanului Alexandru Mavrocordat Exaporitul și ale unor demnitari ai Porții pentru chemarea lui Brâncoveanu la Adrianopol 1703, Exaporitul vizînd tronul Țării Românești pentru fiul său Nicolae,³³ iar în 1704 tentativa lui Toma Cantacuzino, agentul domnului la Țarigrad, de a înlătura pe Constantin vodă „întrîndu-i în cap fumuri și fandasii dă domnie.”³⁴

Cronicarul își continuă opera și după remanierea ei, urmărind evenimentele an de an. Această a treia parte scrisă într-o singură redacție se apropie, ca ton și vehemență de limbaj la adresa vrăjmașilor, de partea refăcută în 1707, mai ales în descrierea evenimentelor pricinuite de războiul ruso-turc din 1711 și urmările acestora, cînd Cantacuzinii și mitropolitul Antim Ivireanu voiau ca țara să se ridice împotriva turcilor, dar Brâncoveanu se opune, adoptînd o atitudine rezervată și prudentă.³⁵ Această divergență de vederi în politica externă, grefată pe gravele neînțelegeri existente de multă vreme între familiile Brâncovenilor și ale Cantacuzinilor a adus ruptura definitivă între ei. Rezultatul a fost în cele din urmă că domnul și toți fiii săi au pierit uciși la Constantinopol. Deși Toma Cantacuzino, nepotul Cantacuzinilor, a trecut de partea țarului Petru cel Mare cu știrea acestora, datorită jalbelor și pungilor de bani trimise la Poartă de vrăjmași, principalul vinovat a fost considerat Brâncoveanu, care se opusese.

Ultima filă a cronicii, după care condeii cade din mîna logofătului Radu Greceanu, lasă o impresie tragică prin ceea ce nu spune. Întors dintr-o călătorie la palatele sale de la Potlogi și Mogoșoaia, domnul „au intrat cu fericire în scaunul Bucureștilor,”³⁶ după care nu mai urmează nimic. Cîteva săptămîni mai tîrziu trimisul turcilor sosește la București pentru a mazili și a duce la moarte pe Brâncoveanu și pe toți fiii săi.

O dată cu pieirea lui Constantin-vodă nu se mai știe nimic nici despre Radu Greceanu. Este posibil să fi împărțășit și el aceeași tristă soartă a familiei și a oamenilor de încredere ai domnului: întemnițarea apoi surghiunul în Asia Mică la Kütaya.³⁷ Nu este exclus ca el să-și fi sfîrșit zilele în exil.

Pe lîngă scrierea oficială a lui Radu Greceanu se mai păstrează din acea epocă o alta, neoficială, datorată probabil unui boier al lui Brâncoveanu. El consacra domnului aproape în totalitate paginile cronicii sale.

Cronica neoficială, cunoscută și sub numele de *Anonimul brâncovenesc*,³⁸ numită de N. Iorga *Memoriile* lui Radu Popescu,³⁹ paternitate contestată de Constantin Giurescu,⁴⁰ a mai suscitată și alte atribuiri.⁴¹ Recent, cercetătorul Dumitru Velciu propune ca autor pe Constantin postelnicul Strîmbeanu.⁴²

Doar aceste două cronici (a logofătului Radu Greceanu și Anonimul brâncovenesc) pot fi considerate reprezentative pentru domnia lui Brâncoveanu și sînt de altfel singurele alcătuite în această epocă. Ele servesc ca izvoare de bază în cercetarea înfăptuirilor din lunga domnie a lui Constantin vodă și în același timp, așezate alături, ne înlesnesc analizarea ideilor politice și sociale

³² Radu logofătul Greceanu, *ed. cit.*, p. 215.

³³ *Ibidem*, p. 222.

³⁴ *Ibidem*, p. 226.

³⁵ *Ibidem*, p. 186.

³⁶ *Ibidem*, p. 212.

³⁷ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. de Constantin Grecescu, București, 1959, p. 123, și Del Chiaro, *op. cit.*, p. 182-183.

³⁸ *Ibidem*, p. XXII.

³⁹ N. Iorga, *Cronicele muntene...*, p. 361-377.

⁴⁰ Constantin Giurescu, *op. cit.*, p. 120-150.

⁴¹ Elvira Sorohan atribuie Anonimul brâncovenesc spătarului Preda văr cu Brâncoveanu, *Cronica anonimă brâncovenească. Contribuții cu privire la data scrierii și autorului ei*, în „Analele Universității Alex. I. Cuza”, Iași, sect. III (Șt. soc.), XII, 1966, fasc. 1, p. 81-86. De fapt, acest Preda se numea Pîrșcoveanu și era mort mult înainte de 1707. Mircea Cociu, *Paternitatea „Anonimului brâncovenesc” în lumina criticii interne*, în „Revista de istorie și teorie literară”, t. 25, 1976, nr. 1, p. 71-81; idem, *Izvoarele și datarea „Anonimului brâncovenesc”. O reconsiderare a argumentelor*, în „Revista de istorie și teorie literară”, t. 26, 1977, nr. 4, p. 521-534.

⁴² D. Velciu, *O ipoteză nouă cu privire la Cronica anonimă brâncovenească*, în „Limbă și literatură”, 1985, nr. 3, p. 335-348.

ce călăuzesc pe voievod și pe autorii lor, completându-se una pe cealaltă.

Anonimul judecă stăpînirea din punct de vedere boieresc, pe cînd Greceanu o justifică din punct de vedere domnesc. În cea oficială Radu logofătul este obligat să înregistreze întocmai părerile dictate de interesele domnului. Brâncoveanu se silește să dovedească buna „chivernisire a pămîntului” (a țării) și grija nemăsurată a stăpînirii pentru norod.

Scrisă spre lauda domnului, dar ca o cronică neoficială, deci cu posibilități de a consemna evenimentele fără constrîngere, de pe poziții boierești cu aprecieri ce nu puteau figura într-o scriere poruncită de stăpînire, ea reflectă atitudinea acestei clase și ideile epocii sale.

Dedicația (predoslovie), așezată în fruntea cronicii închinată lui Brâncoveanu de logofătul Radu, prezintă chintesența a tot ce putea el etala, ca filosofie și istorie, în fața domniei.⁴³ Se citează nu numai nume ale Vechiului Testament sau părinți ai bisericii ortodoxe: prorocul David, Grigore Teologul sau Ioan Gură de Aur, dar și filosofi ai Eladei: Platon, Democrit, Aristotel, Diogene și oratorul Demostene. Istoria Imperiului de Răsărit (Bizanțul) îi este cunoscută. Ni se vorbește de Constantin cel Mare, de Iustinian și de Ioan Cantacuzino, ca să poată sublinia ascendența strălucită a lui Brâncoveanu.⁴⁴

Concepția religioasă prevalează în gîndirea stăpînirii. Domnul este, fără tăgadă, alesul divinității pe pămînt, iar Greceanu se face ecoul acestei gîndiri în cronică: „dumnezeiasca pronie alesu-te-au din mila sa stăpînitor.”⁴⁵; întocmai ca formula introductivă a hrisoavelor cancelariei domnești: „din mila lui Dumnezeu...”

Domnul trebuie să se identifice cu țara nu numai pentru că este alesul providenței, ci reprezintă însăși voința acestei providențe pe pămînt, deci este dator să se conformeze și să se confunde cu interesele țării, să jertfească totul pentru salvarea ei: „toate spre binele și folosul de obște (general) uitîndu-se.”⁴⁶

Anonimul brâncovenesc nu spune nicăieri că domnul este alesul dumnezeirii, pentru el este alesul boierimii. Așadar sînt în opoziție două concepții diferite. Vîrfurile conducătoare ale statului nobiliar nu acordă deloc valoare formulei că voievodul este unsul lui Dumnezeu pe pămînt, în schimb domnul, în scrierea oficială, caută să impună acest crez cu orice preț.

Deși Greceanu recunoaște că Brâncoveanu a fost alesul obștii (de fapt al boierimii), alegerea s-a făcut pentru că puterea cerească a veghiat, îndemnînd norodul să-i încunune cu demnitatea supremă: „din dumnezeescul năstăv (îndemn) împingîndu-se toată țara, toată boierimea, l-au pus a fi domn și stăpîn.”⁴⁷

Ceea ce numai printre rînduri putem desluși uneori la Greceanu, ne face să înțelegem pe deplin Anonimul. Acesta din urmă apare de la început ca un dușman neîmpăcat al Cantacuzinilor, pe care îi „încondeiază” cu epitetul de „Șeitănești,” adică fiii dracului, de la turcescul „șeitān” = drac. El cunoaște situația politică a lui Brâncoveanu, dependentă (mai ales la începutul domniei) de voința și hotărîrile fraților Cantacuzino (Mihai spătarul și Constantin stolnicul): „atunci (la urcarea pe tron) ar fi fost primejdie și rea pagubă Șeităneștilor,”⁴⁸ dacă s-ar fi ales alt domn, pentru că Brâncoveanu i-a lăsat să acționeze după voia lor.

Părerile Anonimului în privința modului cum ar trebui cîrmuită țara se desprind din comentariul său și satisfacția cu care înregistrează neacceptarea la Viena a unora din cererile soliei trimise pentru tratative de Șerban Cantacuzino în 1688 (solie împuternicită apoi și de Brâncoveanu), știindu-le că emană mai ales de la Cantacuzini.⁴⁹ Ele sînt „împotriva dreptății creștinești și împotriva țării”, prin urmare cu cale au fost respinse de imperiali. Succesiunea la tron a uneia și aceleiași familii era tocmai ce refuza de obicei boierimea: „nu este obiceiul... să se pue tot dintr-un neam domni..., ci din alegerea țării să se pue, că pot fi și oameni răi dintr-un neam, pe care obștea [citește boierimea!] nu-i va pohti!” Anonimul respinge și ideea monarhiei absolute „domni

⁴³ Radu logofătul Greceanu, *ed. cit.* p. 51-53.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 52.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 53.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 68-69.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 218.

⁴⁸ *Istoria Țării Românești de la 1688...*, *ed. cit.*, p. 5.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 14-16.

samavolnici să facă ce vor vrea sau bine sau rău” este socotit „obicei rău, *păgînesc*,”⁵⁰ deci ar fi o stăpînire asemănătoare aceleia a sultanului de la Țarigrad! În concluzie, autorul, adept al statului nobiliar feudal, cere să se țină seamă de părerea boierimii și ea să fie consultată la alegerea domnilor, ceea ce se îndeplinise la înălțarea la tron a lui Brâncoveanu.⁵¹

Numirea lui Constantin-vodă însemna triumful domniei pămîntene. „Domnul de pămînt” sau „domnul de țară,” cum îi numesc cronicile, a constituit visul de totdeauna al țărilor române. Anonimul brâncovenesc arată îngrijorarea boierimii ca nu cumva să ajungă domnia pe mîinile unui străin. „Și fiind nemții în spinarea țării noastre, temîndu-ne să nu afle că au murit domnul (Șerban vodă) și nefiind altul în loc, să aducă ei alt domn să puie în țară... că *streini* nu pohtim, că am mai avut mai nainte streini, ci multă pagubă au făcut țării.”⁵² Autorul se dovedește un convins xenofob.

Afît Anonimul, cît și Greceanu subliniază aceeași tactică politică adoptată de Constantin-vodă la alegerea sa. „Dar ce aș vrea eu domniia, de vreme ce ca un domn sînt la casa mea - spune Brâncoveanu -. Nu-mi trebuiaște să fiu!” La început el refuză, pentru a putea pretinde apoi jurămînt de credință din partea boierimii. „Deaca pohtiți toți, mi-e voia și mie să-mi dați jurămînt precum veți fi cu dreptate.”⁵³ Radu Greceanu arată și el „foarte cu greu jugul stăpînirii a lua pîrîndu-i-se, în multe feliuri s-au apărat, îndestulat fiind de tot binele, cu fericit traiul întru ale sale trăind” la care adaugă; „și jurămînt cu boiarii încredințîndu-se ca cu mîria sa în dreptate să ție.”⁵⁴

Cele două cronici mai coincid și în alte aprecieri. Brâncoveanu este îndreptățit la tron pentru că „este neam de al lui Matei-vodă,”⁵⁵ iar Greceanu spune „domniia au luat, apucînd strămoșescul scaun, de vreme ce strănepot bătrînului Matei vodă Băsărab să trage.”⁵⁶

Constantin-vodă nu avea veleitățile lui Șerban Cantacuzino, el nu se visa împărat la Constantinopol. Urmînd linia politică tradițională a strămoșilor săi, a căutat de-a lungul întregii sale domnii să sublinieze descendența sa „basarabească” (de fapt coborîtori din Craiovești), pomenind-o încă din boierie, ca logofăt, în 1683, așa cum glăsuiește pisania încastrată cu cheltuiala sa în zidul clopotniței de la mănăstirea Bistrița: „despre tată se trage din vechea dungă a Craioveștilor, cari și Băsărabești se cheamă.”⁵⁷

Cronica oficială a lui Radu Greceanu îl numește mai întotdeauna „Constandin-vodă Băsărab.”⁵⁸ Tot astfel semnează Brâncoveanu în actele de cancelarie. De altfel și unele cronici moldovenești îl pomenesc numai cu numele de „Basarab-vodă” fără patronimicul „Brâncoveanu.”⁵⁹ În același spirit de respect pentru gloria Basarabilor, Brâncoveanu reface casele domnești de la Țîrgoviște „neputînd lăsa un scaun ca acela vechiu duple la strămoșii mării sale să stea pustiu.”⁶⁰

Dimitrie Cantemir mistifică adevărul, arătînd pe nedrept că Brâncoveanu se întitula „Cantacuzino” în corespondența sa trimisă la Viena.⁶¹ Asemenea răstălmăciri și denigrări împotriva nu numai a lui Brâncoveanu, dar și împotriva Cantacuzinilor (în afară de Șerban-vodă), pe care îi arată ca trădători față de ruși, apar la Cantemir în raportul său în limba rusă, adresat țarului și intitulat: „Minunatele revoluții ale dreptei răsplătiri a lui Dumnezeu împotriva neamului Cantacuzinesc vestit în Țara Românească și a lui Brâncoveanu,” scriere cunoscută la noi cu titlul:

⁵⁰ *Ibidem*, p. 15.

⁵¹ *Ibidem*, p. 5-8.

⁵² *Ibidem*, p. 9.

⁵³ *Ibidem*, p. 6-7.

⁵⁴ Radu logofătul Greceanu, *ed. cit.*, p. 57.

⁵⁵ *Istoria Țării Românești de la 1688...*, *ed. cit.*, p. 5.

⁵⁶ Radu logofătul Greceanu, *ed. cit.*, p. 54.

⁵⁷ Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 123-124.

⁵⁸ Radu logofătul Greceanu, *ed. cit.*, *passim*.

⁵⁹ Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. III, București, 1872, p. 25 și urm.

⁶⁰ Radu logofătul Greceanu, *ed. cit.*, p. 102.

⁶¹ Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, vol. III, București 1876, p. 624-626. Încă o dovadă că Brâncoveanu nu ținea să arate descendența sa cantacuzinească o găsim pe foaia de titlu a *Pravoslavnicii mărturisiri*, tipărită la Buzău în 1691, unde stemei lui Șerban Cantacuzino i s-a suprimat partea superioară, rămînînd corbul cu crucea în cioc, stema a Basarabilor, iar din vulturul bicefal doar ghearele cu sceptrul și sabia. I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 322. Stihurile la această stermă, scrise de Radu Greceanu vorbesc și ele de originea basarabească a lui Brâncoveanu (*ibidem*).

*Evenimentele Cantacuzinilor și ale Brâncovenilor.*⁶²

Greceanu lasă să se vadă de la un capăt la altul al cronicii că Brâncoveanu dorea să apară în ochii contemporanilor ca un cârmuitor înțelept, îngăduitor, bun chivernisitor al treburilor țării, dar „strașnic cu dușmanii” ei (de fapt ai domniei!). El arată milă și compătimire adâncă pentru norodul strivit de stoarcerile nemiloase și nesățioase ale Porții și aruncă o adevărată imprecuație asupra păgînului: „O neam varvar, nemilostivă și spurcată lege și lăcomie păgînească, cum într-o nimica rugăciunile și jălbile supușilor lor le socotesc și în grabă cele luate și mîncate ca și cînd nici le-ar fi văzut, nici le-ar fi auzit, le uită, nici la păsul lor ajută, ci numai nesățioasa lor lăcomie a-și îndestula caută.”⁶³ Iată și consecințele acestui cumplit jaf: „Nu putea zice nimenea că va mai sta cineva pe pămîntul acesta, începînd și satele a să răsipi de păsul ce era pre țară.”⁶⁴

Vremile turburate de neîncetatele campanii militare ale turcilor împotriva imperialilor, premergătoare înfrîngerii otomane la Zenta (1697), au dus la sleirea țării: „ajungînd țara Moldovei la mare slăbiciune de multe și nespuse călcări și prăzi, cînd de tătari, cînd de leși și țara Ardealului fiind supt stăpînirea nemților, rămas-au tot greul pre această țară și numai de aicea le cerea toate cîte le trebuia...”⁶⁵ cît putea zice cineva că nu va să mai rămîie în țară nici bou, nici oaie, nici cal, nici nimic, fără banii ce să da pre unde să rînduia.”⁶⁶

Grija permanentă a lui Brâncoveanu față de supușii săi expuși la atîtea vicisitudini o arată și Anonimul. Constantin-vodă n-a pregetat să cheltuiască mari sume de bani pentru ca oștile turcești și tătărăști să ocolească pămîntul românesc în drumul lor spre Europa de mijloc. „Cunoscînd domnul stricăciunea și paguba ce va să vie țării, viind și vizirul cu toată puterea împărătească și hanul... cu toată puterea tătarilor, au nevoit în tot chipul ca să nu vie, dîndu-le bani și alte daruri.”⁶⁷

Prudenta politică a lui Brâncoveanu era dictată de condițiile externe, de tendințele expansioniste ale vecinilor și de tristul exemplu al unor înaintași rămași singuri în fața primejdiei; ridicarea steagului pentru cucerirea independenței nu se putea întrezări. Această prudență asigura salvarea țării și pledoaria în acest sens, ținută la Brașov în fața generalului austriac Heissler, de trimisul domnului, o arată lămurit Anonimul brâncovenesc.⁶⁸

O bună organizare administrativă⁶⁹ și o politică de echilibru fiscal în ce privește repartizarea danilor caracterizează domnia lui Brâncoveanu. Deși fiscalitatea era destul de apăsătoare, datorită sistemului aplicat, metodelor noi de impunere și percepere introduse prin reforma din 1701, de care vorbește cronică oficială,⁷⁰ vistieria strîngea sume mari fără ca populația să-i simtă greutatea.⁷¹

Generozitatea de care a dat dovadă de-a lungul întregii sale domnii se sprijinea pe aceste posibilități materiale, izvorîte din extraordinara dibăcie de a ține sub control veniturile țării și bunăstarea ei.

⁶² *Evenimentele Cantacuzinilor și ale Brâncovenilor* este de fapt a prelucrare cu scop defăimător întocmită de D. Cantemir după Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni*, cf. *Călători străini despre țările române*, vol. VIII, București, 1983, volum îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru și Paul Cernovodeanu. Cf. și P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, București, 1958, p. 199-200.

⁶³ Radu logofătul Greceanu, *ed. cit.*, p. 190.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 113.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 117.

⁶⁷ *Istoria Țării Românești de la 1688...*, *ed. cit.*, p. 53.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 22-24.

⁶⁹ Buna organizare administrativă rezultă și din numeroasele condici de tot felul ținute de administrația brâncovenească din care unele s-au păstrat pînă astăzi. Cf. *Condica vistieriei* publicată în *Rev. Istorică a Arhivelor*, 1873; H. Chircă, *Veniturile vistieriei lui Constantin Brâncoveanu după condica vistieriei*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I (1956), p. 213-232; Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu*, în „Studii și materiale de istorie medie”, V (1962), p. 355-503; Ion Radu Mircea, *Catastif de toate veniturile domniei (lui Constantin Brâncoveanu) manuscris descoperit la Atena*, în „Manuscriptum”, XVI, 1985 (4), p. 7-33.

⁷⁰ Radu logofătul Greceanu, *ed. cit.*, p. 134.

⁷¹ D. Mioc, *La repartition des charges fiscales et le poids de la fiscalité sur les differents groupes sociaux et economiques a la fin du XVII-e siècle en Valachie*, extras din *L'impôt dans le cadre de la Ville de l'Etat*, Collection histoire, Bruxelles, 1966, p. 296-316; Mihai Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XVI-XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II (1957), p. 41.

Luptele ce se dăduseră între cele două tabere ale oligarhiei boierești nu se potolesc nici la începutul secolului al XVIII-lea. Ele mocnesc uneori, ca să se ațîțe din nou destul de înverșunate. Se prelungește în acest fel dușmănia dintre cele două facțiuni, devenită celebră în cronistica țării din veacul precedent (Cantacuzinii în vrajbă cu Bălenii). Altă generație, alți membri acționau acum, dar revendicările sînt aceleași, de fapt aspirația la putere, dorința de dominație. De astă dată asistăm și la conflicte iscate în sînul aceleiași familii.

După cum am văzut, cronica lui Radu Greceanu e mai îngăduitoare, mai împăciuitoare pînă la o vreme, trece sub tăcere multe animozități. În cele din urmă cronicarul izbucnește, dar nici atunci fățiș, menajînd rudele apropiate ale domnului.⁷²

În schimb, Anonimul declară război deschis inamicilor, pornește la atac direct, așternînd în prim plan numele incriminate. O face cu talent și vervă dovedind curaj în apărarea lui Brâncoveanu împotriva adversarilor.⁷³

Anonimul pare a fi într-un fel de competiție cu Greceanu. Și el încearcă să dovedească alese cunoștințe. Citează dintre autorii antichității pe Aristofan,⁷⁴ cu care desigur se delectase și cu al cărui spirit se potrivește uneori; face dovada cunoștințelor sale de limbi străine: latina, greaca, turca, poate și italiana,⁷⁵ manifestă dorința de a cunoaște, este o minte iscoditoare, care știe să observe și să înregistreze; se informează și culege știri de pretutindeni: de la negustori,⁷⁶ de la cei care au fost la încoronarea regelui August al II-lea al Poloniei,⁷⁷ de la participanții la tratativele Țării Românești la Viena⁷⁸ etc. Astfel de știri apar cu precădere după 1700, cînd evenimentele petrecute în țară se estompează în scrierea sa.

Nu-i este străină istoria romană. A văzut „picioarele podului lui Traian împăratul, ce au făcut peste Dunăre,”⁷⁹ pe „Clavdie împărat” îl declară întemeietorul cetății Cladova,⁸⁰ iar „Turnul Săverinului l-au făcut Sevir împărat.”⁸¹

Probabil studiasse și el retorica, una din disciplinele mult prețuite în acea vreme, prevăzută în programul școlilor Superioare ale epocii, pe care o aprecia la cei ce și-o însușiseră. La tratativele de pace de la Karlowitz dintre imperiali și turci „toată *retorica* lui Alexandru dragomanul (Mavrocordat) nu putea astupa mojicia turcului”⁸² (a lui reiz-efendi sau ministru de externe) care-l însoțea acolo.

Cunoștințele sale geografice sînt demne de luat în seamă; știe că apa Donului se varsă în Marea Meotis⁸³ (folosind numirea antică a Mării de Azov), că Pojonul (Bratislava) este capitala Ungariei de Sus,⁸⁴ iar orașul Sinope „de peste Marea Neagră”⁸⁵ se găsesc pe țărmul opus, adică pe coastele Asiei Mici.

Dacă povestirea logofătului Radu apare lipsită de energie și de expresie, adesea monotonă, cu fraza greoaie și foarte încărcată, alcătuită din numeroase propoziții secundare și construcții

⁷² Radu logofătul Greceanu, *ed. cit.*, p. 186.

⁷³ Cantacuzinii au trimis 200 de pungi la Poartă prin Radu Dudescu (ginterele stolnicului) ca preț al căderii capului fostului dornu și al fiilor săi (N. Iorga, *Operele stolnicului Cantacuzino*, București, 1901, p. XXVI). Anonimul brâncovenesc confirmă faptul: Ștefan vodă Cantacuzino „au gătit 2 boieri, pe Costantin banul Știrbei și pe Radul Dudescul, cumnată-său... și i-au trimis la Țarigrad cu bani ca să dea și pocloanile domniei și să pîrască pe Costandin vodă (Brâncoveanu), întru atît, cît să nu scape cu viață nici Costandin vodă, nici feciorii lui...” *Istoria Țării Românești de la 1688...*, *ed. cit.*, p. 118-119.

⁷⁴ *Istoria Țării Românești de la 1688...*, *ed. cit.*, p. 102.

⁷⁵ Citate în limba latină de Anonim,: „laus in fine cadit” și „finis coronat opus”, *ibidem*, p. 20; de asemenea citate în limba turcă: „diisâz ghiaur” și „selam malichim”, *ibidem*, p. 66 și 69.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 98.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 97.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 14.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 63.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 62.

⁸¹ *Ibidem*, p. 63.

⁸² *Ibidem*, p. 103.

⁸³ *Ibidem*, p. 112.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 13. Cronicarul precizează că Pojonul se găsește în apropierea Vienei (Beci), încă o dovadă a cunoștințelor sale geografice.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 41.

incidente, în schimb Anonimul mînuiește cu talent figurile de stil și comparațiile, dar mai ales dialogul și toate acestea dau farmec scrierii sale. Boierilor potrivnici domnului le găsește cele mai neașteptate caracterizări: Bălăcenii sînt arătați că umblă după „fandasi și păreri nebunești,”⁸⁶ iar Știrbeii, socotiți drept apucători, sînt „lungi în unghii,”⁸⁷ generalul austriac Heissler, plin de aroganță, primește solia lui vodă „ca un urs îpușcat.”⁸⁸

Anonimul se vedește martor ocular al multor evenimente, cu misiunile ce i-au fost încredințate, este un apropiat al voievodului; îl simțim mereu - mai ales în prima parte a domniei - în preajma acestuia.

Cine este oare acest cronicar înzestrat cu o cultură pe măsura timpului său, care se face remarcată? Poate un boier credincios al domnului, de care se simte atașat și pe care vodă îl aprecia.⁸⁹

Trecînd acum la cronistica potrivnică stăpînirii brâncovenești, două nume trebuie avute în vedere: Ion Neculce și Radu Popescu vornicul. Ei povestesc evenimentele petrecute în domnia lui Brâncoveanu după trecere mare de vreme, după pieirea acestuia. Analizînd scrierile lor am putea spune că asistăm la o confruntare pe teren cronicăresc și deci, implicit, pe teren ideologic și politic, îndreptată împotriva celorlalte două cronici analizate pînă acum. Pe de o parte cea oficială a lui Radu Greceanu și Anonimul brâncovenesc favorabile țelurilor urmărite de domnie și adesea subliniind cu căldură acțiunile și grija pentru buna chivernisire a țării, pe de alta Ion Neculce și mai ales Radu Popescu, cronicari porniți cu înverșunare să denigreze și să nu recunoască mai nimic pozitiv în îndelungata domnie a voievodului.

Nu stă cîtuși de puțin în intenția noastră de a contesta boierului moldovean marile sale merite și pasiunea depusă la întocmirea *Letopisețului*.⁹⁰ Dar cel care zăbovește asupra sensului său este cuprins de îndoială și chiar de suspiciune, analizînd afirmațiile sale referitoare la istoria Țării Românești în vremea lui Brâncoveanu. Scrierea sa trebuie consultată cu prudență cînd e vorba de rudele sale muntenești,⁹¹ deși faptul de a fi fost martor ocular al unora din evenimentele petrecute în țara vecină, unde s-a refugiat o bucată de vreme, ar așeza-o printre sursele cele mai sigure. Se știe că Brâncoveanu era văr al doilea cu Neculce.⁹² Pe de altă parte trebuie să mai ținem seama că el s-a inspirat din *Istoriile* vornicului Radu Popescu.⁹³

Cuvîntul brâncovenesc a fost hotărîtor în mai multe rînduri, nu numai în numirea sau demiterea domnilor în scaunul de la Iași, dar și în cîrmuirea Moldovei.⁹⁴ Acest amestec în treburile țării vecine nu era ușor de suportat și Neculce o spune răspicat. Constantin Duca-vodă (Duculeț) „era numai cu numeli domnu, că-l stăpîniè muntanii. Pe cine dzicè muntanii, pe acie boieriè, și ce dzicè acie facè.”⁹⁵ Era în acest fel atins orgoliul moldovenilor de a fi conduși de Brâncoveanu.

Afirmația lui Neculce că Dimitrie Cantemir a fost înscăunat la Iași cu misiunea precisă din partea turcilor de a „prinde” pe Brâncoveanu⁹⁶ și nu poate fi acceptată. Sînt dovezi suficiente care arată că e vorba de o născocire.⁹⁷

⁸⁶ *Ibidem*, p. 18.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 70.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 22.

⁸⁹ Cu alt prilej vom încerca o nouă ipoteză asupra autorului Cronicii anonime, după părerea noastră este Radu Popescu, fiul Hrizii vornicul.

⁹⁰ Ion Neculce, *Letopisețul*, ed. cit.

⁹¹ *Ibidem*, p. 51-52, n. 133.

⁹² Aurora Ilieș, *Contribuții la biografia cronicanului Ion Neculce*, în *Anuarul de filologie*, Iași, t. XV, (1964), p. 165-168.

⁹³ Ion Neculce, *Letopisețul* (ed. cit.), p. 52, nota 133. Editorul său, Gabriel Ștrempel, deși nu socotește *Istoriile* lui Radu Popescu izvod al lui Neculce, face totuși unele apropieri de scrierea acestuia.

⁹⁴ N. Iorga, în *Cronicele muntene*, p. 438, spune ca Brâncoveanu „dicta (în Moldova) fără să domnească”.

⁹⁵ Ion Neculce, *Letopisețul* (ed. cit.), p. 375.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 519.

⁹⁷ Tot Neculce arată că turcii nu se grăbeau deloc să-l „prindă” pe Brâncoveanu (*ibidem*, p. 522). Pregătirile de război ale rușilor și pătrunderea lor în Moldova (1711) îngrijorau mult Poarta, care a încercat o mediere a păcii cu sprijinul lui Brâncoveanu, așa cum relatează Neculce, dar și Radu Greceanu: Iată o dovadă în plus că turcii nu intenționau să-l aresteze pe domnul muntean, ci îl foloseau în demersuri diplomatice. Brâncoveanu trimite în Moldova pe boierul său Gheorghe Castriotul (numit de Neculce Machidon), ca să trateze cu țarul Petru I, dar medierea nu

Neculce scrie după multă trecere de vreme, de pe poziția lui de boier frustrat de patrie și de avere atîția ani, în urma exilului alături de Dimitrie Cantemir. Gîndul său era nestrămutat că numai cu ajutor moscovit Moldova ar putea fi mîntuită de păgîni și sperase mult că sprijinul material oferit de Brâncoveanu va salva situația critică în care se găsea țarul Petru I, venit la Stănilești cu armatele sale împotriva turcilor. De aceea nu-i poate ierta domnului muntean lipsa de cooperare în acele împrejurări. El cugeta doar la binele propriu, nu ținea seama că Brâncoveanu a dovedit chibzuință în atitudinea lui rezervată și prudentă, încercînd din răspuțeri să nu-și expună țara la nimicire prin robirea ei de către turci și tătari.

Pînă la urmă Neculce admite că vina o poartă mai ales Toma Cantacuzino, care fără știrea domnului său a fugit la ruși, mîniind pe Brâncoveanu, a răzlețit oștile țarului prin atacul asupra Brăilei și a contribuit prin purtarea lui nechibzuită la înfrîngerea de la Stănilești, creîndu-și lui însuși situația amară de exilat. „Brâncoveanu vodă încă după ce au auzit c-au dat moscalii oaste Tomii și merge la Brăila s-au mîniat și n-au mai vrut să să pogoare în gios. Și zahereo (proviziile) ce o pornisă înaintea moscalilor la Fălci, au poprit-o și după ce au bătut turcii pre moscali, au trimis-o oștii turcești. Și banii ce-i trimisese împăratul moschicesc... după ce s-au întors moscalii în țara lor, le-au trimis banii.”⁹⁸ Cronicarul este nevoit să recunoască purtarea echilibrată și onestă a lui Brâncoveanu.

Cronica Ghiculeștilor laudă înțelepciunea de care a dat dovadă domnul Țării Românești în vremea războiului ruso-turc. „Constantin Basarab-vodă, cu toate că se sfătuisă și el cu moscalii și arătase înclinare către ei, totuși nu se dovedise atunci a fi răzvrătit, mulțumită chivernisirii bune pe care a făcut-o pentru împărăția turcească. El s-a arătat supus, a îndeplinit toate poruncile marelui vizir, a orînduit totul cu bună chibzuială și cugetînd asupra rezultatului, aștepta cu înțelepciune să vadă care va fi sfîrșitul. Aflînd în urmă și încredințîndu-se că s-a făcut pace între turci și muscali, a trimis chiar într-acei ceas opt boieri cu bogate daruri la marele vizir și la han și și-a tocmit astfel treburile în toate părțile. În chipul acesta el a ferit țara de robie și s-a împăcat cu turcii brăileni, aruncînd toată vina asupra Tomii spătarului.”⁹⁹

Cînd în 1703, chemat la Adrianopol, Poarta îi propune lui Brâncoveanu să ia și conducerea Moldovei, se pare că domnul Țării Românești a ezitat - așa cum relatează Neculce - sfetnicii săi, în special Constantin stolnicul Cantacuzino, cerîndu-i să nu accepte.¹⁰⁰ Se vădea în acele împrejurări că separatismul și conservatorismul erau dominante în gîndirea politică a vremii în amîndouă țările, tocmai la vîrfurile oligarhiei boierești. Era acceptată ideea unității de neam, ba chiar proslăvită (și în opera lui Miron Costin și în aceea a stolnicului Cantacuzino), dar nu se accepta conducerea politică unitară (unirea Țării Românești cu Moldova), această idee nu se maturizase încă.

Cronica lui Radu Popescu îmbrățișează sub o formă succintă întreaga domnie a lui Brâncoveanu, dar adversitatea fățișă și încercarea de a-l discredita în paginile *Istoriei* sale descumpănesc prin lipsa de obiectivitate.

Alcătuindu-și opera din porunca și în vremea lui Nicolae Mavrocordat, omul Porții, crezînd că se face plăcut acestuia, acuză pe Brâncoveanu de trădare, potrivit mentalității sale că turcul este stăpînul țării și orice împotrivire reală sau imaginară față de Poartă înseamnă trădare. „Brâncoveanu a viclenit (trădat) pe stăpînul său turcul.”¹⁰¹ Pune pe seama domnului Țării Românești declanșarea războiului ruso-turc în 1711: „solii moschicești mergînd la turci au spus cum că Costandin-vodă i-au chemat pã moscali de au venit cu oști împotriva turcilor.”¹⁰²

reușește (Radu logofătul Greceanu, *ed. cit.*, p. 180 și Neculce, *Letopisețul*, *ed. cit.*, p. 559).

⁹⁸ Ion Neculce, *Letopisețul*, *ed. cit.*, p. 567.

⁹⁹ *Cronica Ghiculeștilor, Istoria Moldovei între anii 1695-1754*. Text grecesc însoțit de o traducere românească, cu prefață, introducere, glosar și indice. Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p. 125.

¹⁰⁰ Ion Neculce, *Letopisețul*, *ed. cit.*, p. 435. Cf. și Elena Ionescu-Georgescu, *Din corespondența inedită a stolnicului Constantin Cantacuzino cu David Cornea ceaușul* (ms.), apud Ștefan Ionescu și Panait I. Panait, *Constantin vodă Brâncoveanu, Viața, domnia, epoca*, București, 1969, p. 218 și Ștefan Ionescu, *Epoca brâncovenească, dimensiuni politice, finalitate culturală*, Cluj, 1981, 248 p.

¹⁰¹ Radu Popescu, *vornicul, Istoriile...*, *ed. cit.*, p. 202-203.

¹⁰² *Ibidem*, p. 202.

Atît Cantacuzinii cît și Brâncoveanu acumulează toate păcatele posibile: sînt criminali, apucători, egoiști, nu se gîndesc decît la avantajele lor. Constantin-vodă „vîna de mult domnia.”¹⁰³ A adus tătari în țară „ca să dobîndească iarăși domnia și binele său.”¹⁰⁴ A sporit haraciul în 1703 la Adrianopol „spre binele și folosul său și al rudelor lui și pentru pieirea și nevoia țării.”¹⁰⁵ Într-un cuvînt aceasta este părerea vornicului Radu Popescu despre domnia lui Brâncoveanu.

Unele detalii nedezvăluite de alte surse se păstrează în Cronică moldovenească a lui pseudo-Muste, mai ales despre rolul jucat de Mihai Racoviță vodă la mazilirea lui Brâncoveanu și teama vrăjmașilor domnului Țării Românești că boierimea și populația îl vor apăra: „Știind Mihai-vodă (Racoviță) că unchii acelui domn (Brâncoveanu), Cantacuzinii, s-au răcit și s-au depărtat de dînsul, au răpezit în Țara Muntenească pe un credincios al său cu scrisoare la Mihai spătarul (Cantacuzino), arătîndu-i tot lucrul, precum mazilirea domnului lor (Brâncoveanu) este gata, numai din țară să nu să facă vreo zmințeală să nu fugă, sau să nu facă vreo zorbă (răscoală), ori poate să nu-l deie boierimea și slujitorimea (oștenii) și să fugă toți cu dînsul... Ce acestea toate Mihai spătarul (Cantacuzino) le-au luat asupra lui, numai firman de mazilire să vie, iar despre altele va da el sama. Și s-au apucat pe capul lui cu giurămînt că va veni domnul lor (Brâncoveanu) la mînule împăratului (turcesc) fără de voia lui.”¹⁰⁶

În continuare, descrierea lui pseudo-Muste capătă accente de un tragism turburător și face să trăiască sub ochii noștri cumplita scenă a mazilirii, răscolind prin realismul ei sufletul cititorului din vremi trecute, dar și din zilele noastre: „Costantin vodă Brâncoveanu neștiind nemica de una ca aceasta să să păzască, numai ce au sosit aga împărătesc miercuri înaintea Paștilor și au descălecat la Curțile domnești. Îndată intrînd în casă, prinzînd toate ușile, au scos fermanul de mazilie și l-au cetit și au început a bate pe copiii din casă (garda palatului) în toate părțile și a-i scoate din case afară. Atunce zic să fie strigat Costantin vodă pre fereastră: slujitori! slujitori! unde sînteți!? Nu mă lăsați! Ce nemică n-au isprăvit, că turcii prinsese porțile și au pecetluit toate cămările și toate beciurile. Boerii pre la gazdă fiind, dacă au prins de veste, toți s-au spăimîntat.”

„Turcii după ce au prins porțile Curții (domnești) au trimis de au chemat pre boieri la Curte și le-au cetit fermanul împărătesc. Boerii înțelegînd poronca împărătească, toți s-au plecat poroncii.”¹⁰⁷

„Mare jale era a privi cineva atunce, un domn vestit ca acela, îmbătrînit în domnie; bocete și țipete în fetele și nurorile lui, că pre toți i-au strînsu cu mare pază și groază la un loc și pre feciori și pre gineri. Și nimică zăbăvind, ce tot în grabă l-au gătit să-l pornească mai curînd.”¹⁰⁸

„Costantin vodă au muștrat pre vîru-său Ștefan vodă (Cantacuzino) cum l-au înșelat și i-au luat cinstea și domnia.”¹⁰⁹

Pseudo-Muste descrie jalea bucureștenilor: „iară cînd eșia din București tot norodul, cu mic cu mare lăcrima și plîngea după acel domn ca după un tată, fiind mare bișug în țara lor în 27 de ani ce au domnit el; plină era acea țară de oameni, cu hrană și agonisită, precum să pomenește că au fost și la noi în zilele lui Vasilie-vodă.”¹¹⁰

Provocînd căderea lui Brâncoveanu, nu numai turcii, dar și Cantacuzinii urmăreau confiscarea uriașei sale averi, despre care se vorbea și peste hotare.

„Toată avuția ce au avut (Brâncoveanu) lîngă dînsul o au luat turcii. Și pînă într-atîta avea necredință ca cum ar fi mai ascuns avere, pînă și pe doamna și pe nurori le-au căutat și le-au luat ce au găsit. Care obicei la turc n-au fost mai nainte ca să cerce muerile pîn-tr-atît, precum au fost atunci.”¹¹¹

¹⁰³ *Ibidem*, p. 189.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 191.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 263.

¹⁰⁶ Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, tom. III, București, 1874, p. 54.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 54-55.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Istoria Țării Românești de la 1688...*, ed. cit., p. 116 mai adaugă: „Ștefan vodă (Cantacuzino) cerca averea lui Costantin vodă să o găsească cu mare pohtă și o au găsit... și i-au stins casa din fața pămîntului;” (*ibidem*), iar Radu

Unul din manuscrisele *Istoriilor* vornicului Radu Popescu consemnează bogățiile găsite, iar descrierea aceasta ne înlesnește să ne putem imagina fastul de la curtea lui Brâncoveanu. „...toate averile lui de frică, la cine era, le aducea și le da imbrohorului: galbeni, scule, argintării și altele ca acestea ce găsea de ale lui și de ale ginerilor, toate le da în sama împărătească. Că întrn-atîta-l nebunise avuția pe Costandin vodă, cît și argintării pe deplin ce să cade unii mease crăești făcuse, și tobe și trîmbițe de argint, ca acei crai samoderejeți și bogați.”¹¹²

„Galbenii de aur încă au tăiat în chipul și în numele lui... s-au mirat toți de bogăția și nebunia lui. Un om supus la altă stăpînire să facă lucruri ce nu să cad supușilor să facă! Era nebunie, nu înțelepciune.”¹¹³ Obsesia de slugă supusă turcilor nu-l mai părăsește pe cronicarul Radu Popescu. Astfel înțelege el să interpreteze dominația Porții otomane în țările române, gîndind să intre în voia lui Nicolae-vodă Mavrocordat. Starea de umilință în care se complăce cronicarul contrastează puternic cu vehementul protest al logofătului Radu Greceanu împotriva stoarcerilor nemiloase, un adevărat jaf organizat al împărăției turcești.¹¹⁴

Fastul de la curtea lui Brâncoveanu l-a uimit și pe Ion Neculce, participant la București, la nunta Anei Balș cu Constantin (Dinu) Brâncoveanu, fiul mai mare al domnului: „m-am tîmplat la acea nuntă, care nu era nuntă domnească, ce vom dzice că era crăiască.”¹¹⁵

Pseudo-Muste mai adaugă și alte detalii: „Oamenii împărătești i-au scris toată avuția și o au luat pre sama împărăției, bani, odoare și haine și alte lucruri scumpe. Ce hainele și alte lucruri le-au dat prin tîrg de le-au vîndut, cît să împlusă Țarigradul de hainele lor și de cusăturile cele cu sîrmă (fir de aur), care și pe aice (în Moldova) au agiuns de le vindè turcii.”

„Iar pre dînsul, săracul, l-au pus la muncă (tortură) să-și spue avuția ce mai are și au spus tot ce au avut, că avea bani la Veneția și la Nemți. Și-i făceau silă (constrîngere) să trimită să-li aducă banii de acolo, ceea ce nu s-au putut face.”¹¹⁶

De nereușita Porții de a pune mîna pe banii depuși la Zecca Veneției vorbește *Cronica expediției turcilor în Moreea*,¹¹⁷ iar unele cronici din Transilvania amintesc de suma încredințată de Brâncoveanu notarului Georg Czako de la Brașov, în total 90.000 de ducăți.¹¹⁸

Faima creată în jurul domniei lui Brâncoveanu dincolo de hotarele țării a suscitât interesul și pentru cronica sa oficială, pe care Johann Filstich, rectorul Gimnaziului evanghelic din Brașov, a tradus-o în limba germană în 1727 (însă numai 80 de capitole).¹¹⁹

Prin intermediul acesteia, Johann Christian Engel a utilizat-o în a sa *Geschichte der Moldau und Walachey*, IV, Halle, 1804. După publicația lui Engel o folosește și Gheorghe Șincai în *Hronicul* său, dar într-o formă prescurtată. O copie rezumativă, tot în limba germană - după manuscrisul lui Filstich - însă cu îndreptarea ortografiei și adnotări, efectuată la începutul secolului trecut, se datorează lui Lucas I. Marienburg.¹²⁰ Una din copiile lui Marienburg se găsește la Muzeul Széchényi din Budapesta. Ea a fost semnalată de Nicolae Densușianu.¹²¹

Nici după pieirea lui Constantin vodă, Radu Popescu vornicul nu-i poartă decît ură, și-i

Popescu vornicul spune și el: noul domn „Ștefan vodă se silea să găsească toată averea lui (a lui Brâncoveanu) să o dea la imbrohorul, să-și facă obraz și cinste la dînsul. Și cele ce nu le știa el și ai lui oameni, numai cu presupusurile, ca un viclean, apuca pe boieri, pe negustori și pe călugări...” *Istoriile...*, ed. cit., p. 207.

¹¹² Radu Popescu, vornicul, *Istoriile*, *ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Radu logofătul Greceanu, ed. cit., p. 105.

¹¹⁵ Ion Neculce, *Letopiseșul...*, ed. cit., p. 467.

¹¹⁶ Mihail Kogălniceanu, *Cronicile...*, t. III, p. 56.

¹¹⁷ *Cronica expediției turcilor în Moreea (1715)*, atribuită lui Constantin Diichiti și publicată de N. Iorga, București, 1913, p. 5.

¹¹⁸ Adolf Armbruster, *Daco romano-Saxonica, Cronicari români despre sași, români în cronica săsească*, București, 1980, p. 303.

¹¹⁹ I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici privind istoria României*, București, 1963, p. 176-177, și Johann Filstich, *Rumanische Chroniken, Aus dem Manuskript herausgegeben, eingeleitet mit Anmerkungen und einem Glossar von Adolf Armbruster*, Bukarest, 1984, 498 p.

¹²⁰ I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul...*, p. 176.

¹²¹ Nicolae Densușianu, în „Analele Academiei Române”, *Administrative*, ser. II, tom. II (1879- 1880), p. 190-191.

aruncă acuzații nedrepte: „nici o bunătate sufletească n-au arătat în viața lui și în domnia lui pentru ca să se laude, ci mai vîrtos iaste a se huli pentru multe reale fapte ce-au făcut... avea o lăcomie mare peste măsură și obiceiurile ceale bune ale țării... toate le-au stricat.”¹²²

Portretul zugrăvit de Anonimul brâncovenesc în cuvinte calde este cel care va rămîne în fața posterității: „bogat, frumos la chip, la stat, vorba lui frumoasă, cu minte mare, rude multe, fii, feate din destul, gineri, nurori așijderea, cinste mare și în boieria lui și în domnia lui.”¹²³ Acesta era chipul adevărat al lui Constantin-vodă.

Cu toate aceste încercări de defăimare, care s-au dovedit zadarnice, numele lui Brâncoveanu a rămas atît în sufletele contemporanilor săi, dar și în amintirea urmașilor ca un mare, strălucit și generos domn al Țării Românești, a cărui faimă i-a conferit un covîrșitor prestigiu nu numai în întreg Orientul apropiat,¹²⁴ dar și în Occident,¹²⁵ iar cronicile moldovenești arată că el a făcut țara vestită în lume.¹²⁶

Și fără îndoială Constantin-vodă Brâncoveanu se înscrie printre marile figuri ale neamului românesc.

¹²² Radu Popescu vornicul, *Istoriile...*, ed. cit., p. 206.

¹²³ *Istoria Țării Românești de la 1688...*, ed. cit., p. 106.

¹²⁴ N. Iorga, *Byzance apres Byzance continuation de l'histoire de la vie byzantine*, București, 1935, 272 p.; T. Bodogae, *Ajutoarele românești la sf. munte Athos*, Sibiu, 1940, 353 p.; Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române*, București, 1983. Între alți cronicari sași, Johann Filstich lăuda domnia lui Brâncoveanu arătînd că se bucura de un prestigiu fără seamăn datorită calităților sale frumoase și a guvernării sale lăudabile. Pacea dintre turci și imperiali este pusă sub semnul incertitudinii din cauza persecuțiilor la care se dedau turcii împotriva creștinilor, exemplu grăitor fiind cel al uciderii lui Brâncoveanu și a familiei sale spune Filstich (*Dacoromano-Saxonica ...*, p. 256-257).

¹²⁵ Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București-Paris, 1980, 372 p. și idem, *Constantin Brâncoveanu personal al abatelui Prévost*, în „Studii de literatură universală”, vol. XVI, București, 1970, p. 166-177 și extras.

¹²⁶ Mihail Kogălniceanu, *Cronicele*, tom. III, p. 25.